FRÉDÉRIC BASTIAT

Τι φαίνεται και τι δεν φαίνεται

That Which Is Seen, and That Which Is Not Seen

Μετάφραση: Πραξεολόγος - Αθήνα, 2026

Published under a CC BY Attribution Only 4.0 License

https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

https://mises.org/articles-interest/which-seen-and-which-not-seen

Περιεχόμενα

Εισαγωγή Μεταφραστή 3

I. Το σπασμένο τζάμι 5

II. Η απόλυση των στρατευμάτων 7

III. Οι φόροι 9

IV. Θέατρα, καλές τέχνες 12

V. Δημόσια έργα 16

VI. Οι μεσάζοντες 18

VII. Περιορισμοί 22

VIII. Οι μηχανές 25

IX. Πίστη 29

X. Αλγερία 31

XI. Φειδώ και πολυτέλεια 34

XII. Όποιος έχει δικαίωμα στην εργασία έχει δικαίωμα στο κέρδος 38

Σημειώσεις 40

Εισαγωγή Μεταφραστή

Ένα παιδί σπάει το τζάμι ενός καταστήματος. Ο καταστηματάρχης αγανακτεί, ο τζαμάς βρίσκει δουλειά, και οι περαστικοί σπεύδουν να παρηγορήσουν τον ζημιωμένο: τουλάχιστον, λένε, το χρήμα θα κυκλοφορήσει. Ο Frédéric Bastiat στρέφει το βλέμμα εκεί όπου κανείς δεν κοιτάζει: στα παπούτσια που ο καταστηματάρχης δεν θα αγοράσει, στο βιβλίο που δεν θα προστεθεί στη βιβλιοθήκη του, στην εργασία που δεν θα παραγγελθεί ποτέ. **Το σπασμένο τζάμι δεν δημιούργησε πλούτο· έκανε ορατή μια δαπάνη και έκρυψε εκείνη που ματαίωσε.**

Σε αυτή την απλή μετατόπιση του βλέμματος βρίσκεται η δύναμη του δοκιμίου *Τι φαίνεται και τι δεν φαίνεται*. Γραμμένο το 1850, τη χρονιά του θανάτου του Bastiat, δεν προσφέρει απλώς μια σειρά επιχειρημάτων για τους φόρους, τις επιδοτήσεις, τον προστατευτισμό ή τις μηχανές. Προτείνει μια πειθαρχία της σκέψης: να μη συγχέουμε το άμεσο αποτέλεσμα μιας πράξης με το σύνολο των συνεπειών της· να βλέπουμε όχι μόνο όποιον ωφελείται μπροστά στα μάτια μας, αλλά και όποιον επιβαρύνεται μακριά από αυτά.

Ο Bastiat δεν αρκείται στο ερώτημα «τι προκάλεσε αυτή η δαπάνη;». Επιμένει σε ένα δεύτερο, δυσκολότερο: **«τι θα είχε γίνει αν οι ίδιοι πόροι είχαν μείνει ελεύθεροι για άλλες χρήσεις;»** Φωτίζει έτσι αυτό που σήμερα ονομάζουμε κόστος ευκαιρίας. Η εργασία, το κεφάλαιο και τα αγαθά που στρέφονται σε έναν σκοπό δεν μπορούν ταυτόχρονα να υπηρετήσουν έναν άλλον. Η μετακίνησή τους δεν είναι από μόνη της δημιουργία πλούτου, όσο εντυπωσιακά κι αν φαίνονται τα αποτελέσματα εκεί όπου συγκεντρώνονται.

Η διάκριση αυτή δεν σημαίνει ότι κάθε δημόσια υπηρεσία ή έργο είναι άχρηστο. Ο Bastiat ζητά κάτι ακριβέστερο: μια δαπάνη να δικαιολογείται από την αξία της υπηρεσίας που προσφέρει, όχι από το ότι κάποιοι πληρώνονται για να την εκτελέσουν. Με τον ίδιο τρόπο, μια μηχανή που εξοικονομεί εργασία δεν κρίνεται μόνο από τη θέση που καταργεί, αλλά και από όσα γίνονται δυνατά με τους πόρους που απελευθερώνει.

Με ειρωνεία, καθαρή λογική και παραδείγματα από την καθημερινή ζωή, ο Bastiat κάνει ορατή την απουσία: την αγορά που δεν έγινε, την ευκαιρία που χάθηκε, την παραγωγή που εμποδίστηκε. Εκεί βρίσκεται και η διαχρονική πρόκληση του έργου του. Η οικονομική σκέψη δεν ολοκληρώνεται όταν καταγράψουμε όσα συνέβησαν· ωριμάζει μόνο όταν αναζητήσουμε και όσα, εξαιτίας τους, δεν μπόρεσαν να συμβούν.

Πραξεολόγος

Στον τομέα της οικονομίας, μια πράξη, μια συνήθεια, ένας θεσμός, ένας νόμος δεν γεννά ένα μόνο αποτέλεσμα, αλλά μια σειρά αποτελεσμάτων. Από αυτά τα αποτελέσματα, μόνο το πρώτο είναι άμεσο· εκδηλώνεται ταυτόχρονα με την αιτία του — το βλέπουμε. Τα υπόλοιπα εκτυλίσσονται διαδοχικά — δεν τα βλέπουμε· ευτύχημα είναι αν τα προβλέπουμε. Σε αυτό έγκειται ολόκληρη η διαφορά ανάμεσα στον καλό και στον κακό οικονομολόγο: ο κακός λαμβάνει υπόψη το ορατό αποτέλεσμα· ο καλός λαμβάνει υπόψη τόσο τα αποτελέσματα που βλέπουμε όσο και εκείνα που είναι αναγκαίο να προβλέψουμε. Η διαφορά αυτή είναι τεράστια, διότι σχεδόν πάντοτε, όταν η άμεση συνέπεια είναι ευνοϊκή, οι απώτερες συνέπειες είναι ολέθριες, και αντιστρόφως. Από αυτό συνάγεται ότι ο κακός οικονομολόγος επιδιώκει ένα μικρό παρόν καλό, το οποίο θα ακολουθήσει ένα μεγάλο μελλοντικό

κακό, ενώ ο αληθινός οικονομολόγος επιδιώκει ένα μεγάλο μελλοντικό καλό, διακινδυνεύοντας ένα μικρό παρόν κακό. Το ίδιο, πράγματι, συμβαίνει στην επιστήμη της υγείας, στις τέχνες και στην ηθική. Συχνά, όσο γλυκύτερος είναι ο πρώτος καρπός μιας συνήθειας, τόσο πικρότερες είναι οι συνέπειές της. Ας πάρουμε, για παράδειγμα, την ακολασία, την οκνηρία, την ασωτία. Όταν, λοιπόν, ένας άνθρωπος, απορροφημένος από το αποτέλεσμα που βλέπει, δεν έχει ακόμη μάθει να διακρίνει εκείνα που δεν βλέπει, παραδίδεται σε ολέθριες συνήθειες, όχι μόνο από κλίση, αλλά και από υπολογισμό. Έτσι εξηγείται η μοιραία οδυνηρή κατάσταση της ανθρωπότητας. Η άγνοια περιβάλλει το λίκνο της· οι πράξεις της καθορίζονται τότε από τις πρώτες συνέπειές τους, τις μόνες που, στο αρχικό της στάδιο, μπορεί να δει. Μόνο ύστερα από πολύ καιρό μαθαίνει να λαμβάνει υπόψη και τις υπόλοιπες. Το μάθημα αυτό πρέπει να το διδαχθεί από δύο πολύ διαφορετικούς δασκάλους: την πείρα και την πρόβλεψη. Η πείρα διδάσκει αποτελεσματικά, αλλά βάναυσα. Μας γνωρίζει όλα τα αποτελέσματα μιας πράξης, κάνοντάς μας να τα αισθανθούμε· και δεν είναι δυνατόν να μη μάθουμε τελικά ότι η φωτιά καίει, αν έχουμε καεί οι ίδιοι. Αυτόν τον σκληρό δάσκαλο θα ήθελα, αν ήταν δυνατόν, να τον αντικαταστήσω με έναν ηπιότερο. Εννοώ την Πρόβλεψη. Για τον σκοπό αυτό θα εξετάσω τις συνέπειες ορισμένων οικονομικών φαινομένων, αντιπαραθέτοντας εκείνες που βλέπουμε σε εκείνες που δεν βλέπουμε.

I

Το σπασμένο τζάμι

Έχετε ποτέ γίνει μάρτυρες της οργής του καλού καταστηματάρχη James B., όταν έτυχε ο απρόσεκτος γιος του να σπάσει ένα τζάμι; Αν έχετε παραστεί σε μια τέτοια σκηνή, ασφαλώς θα μπορείτε να βεβαιώσετε ότι όλοι οι θεατές, ακόμη κι αν ήταν τριάντα, σαν να είχαν συνεννοηθεί, πρόσφεραν στον άτυχο ιδιοκτήτη την

ίδια απαράλλακτη παρηγοριά: «Ουδέν κακόν αμιγές καλού. Όλοι πρέπει να ζήσουν· και τι θα απογίνονταν οι τζαμάδες, αν δεν έσπαζαν ποτέ τα τζάμια;» Αυτή η μορφή συλλυπητηρίων εμπεριέχει μια ολόκληρη θεωρία, την οποία καλό θα ήταν να ξεσκεπάσουμε μέσα από αυτή την απλή περίπτωση, αφού είναι ακριβώς η ίδια που, δυστυχώς, διέπει το μεγαλύτερο μέρος των οικονομικών μας θεσμών. Ας υποθέσουμε ότι η αποκατάσταση της ζημιάς κοστίζει έξι φράγκα και ότι λέτε πως το ατύχημα αποφέρει έξι φράγκα στο επάγγελμα του τζαμά — ότι ενισχύει αυτό το επάγγελμα κατά έξι φράγκα. Το παραδέχομαι· δεν έχω να αντιτάξω ούτε λέξη· συλλογίζεστε σωστά. Ο τζαμάς έρχεται, εκτελεί την εργασία του, εισπράττει τα έξι φράγκα του, τρίβει τα χέρια του και, μέσα του, ευλογεί το απρόσεκτο παιδί. Όλα αυτά είναι όσα βλέπουμε. Αν, όμως, από την άλλη πλευρά, καταλήγετε, όπως συμβαίνει υπερβολικά συχνά, στο συμπέρασμα ότι είναι καλό να σπάζουν τα τζάμια, ότι έτσι κυκλοφορεί το χρήμα και ότι αποτέλεσμα θα είναι η ενίσχυση της παραγωγικής δραστηριότητας γενικά, θα με αναγκάσετε να αναφωνήσω: «Σταθείτε! Η θεωρία σας περιορίζεται σε αυτό που φαίνεται· δεν λαμβάνει καθόλου υπόψη αυτό που δεν φαίνεται». Δεν βλέπουμε ότι, αφού ο καταστηματάρχης μας ξόδεψε έξι φράγκα για ένα πράγμα, δεν μπορεί να τα ξοδέψει για κάποιο άλλο. Δεν βλέπουμε ότι, αν δεν είχε να αντικαταστήσει ένα τζάμι, ίσως να είχε αντικαταστήσει τα παλιά του παπούτσια ή να είχε προσθέσει ένα ακόμη βιβλίο στη βιβλιοθήκη του. Με λίγα λόγια, θα είχε χρησιμοποιήσει τα έξι φράγκα του με κάποιον τρόπο που το ατύχημα αυτό απέτρεψε. Ας εξετάσουμε την παραγωγική δραστηριότητα γενικά και τον τρόπο με τον οποίο επηρεάζεται από αυτό το περιστατικό. Το τζάμι έσπασε· το επάγγελμα του τζαμά ενισχύεται κατά έξι φράγκα: αυτό είναι που φαίνεται. Αν το τζάμι δεν είχε σπάσει, το επάγγελμα του υποδηματοποιού —ή κάποιο άλλο— θα είχε ενισχυθεί κατά έξι φράγκα: αυτό είναι που δεν φαίνεται.

Και αν λάβουμε υπόψη αυτό που δεν φαίνεται, επειδή αποτελεί αρνητικό γεγονός, όπως και αυτό που φαίνεται, επειδή αποτελεί θετικό γεγονός, θα κατανοήσουμε ότι ούτε η παραγωγική δραστηριότητα γενικά ούτε το συνολικό μέγεθος της εθνικής εργασίας μεταβάλλεται, είτε σπάζουν τα τζάμια είτε όχι. Ας εξετάσουμε τώρα τον ίδιο τον James B. Στην πρώτη υπόθεση, εκείνη του σπασμένου τζαμιού, ξοδεύει έξι φράγκα και δεν έχει ούτε περισσότερο ούτε λιγότερο από ό,τι είχε πριν: την απόλαυση της χρήσης ενός τζαμιού. Στη δεύτερη, όπου υποθέτουμε ότι το τζάμι δεν έσπασε, θα είχε ξοδέψει έξι φράγκα για παπούτσια και θα απολάμβανε ταυτόχρονα τη χρήση ενός ζευγαριού παπουτσιών και ενός τζαμιού. Εφόσον, λοιπόν, ο James B. αποτελεί μέρος της κοινωνίας, πρέπει να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι η κοινωνία, αν τη θεωρήσουμε συνολικά και αποτιμήσουμε τις απολαύσεις και την εργασία της, έχει χάσει την αξία του σπασμένου τζαμιού. Έτσι φθάνουμε σε αυτό το απροσδόκητο συμπέρασμα: «Η κοινωνία χάνει την αξία των πραγμάτων που

καταστρέφονται ανώφελα». Και πρέπει να αποδεχθούμε ένα απόφθεγμα που θα κάνει τις τρίχες των οπαδών του προστατευτισμού να σηκωθούν όρθιες: το να σπάζουμε, να φθείρουμε, να σπαταλούμε δεν σημαίνει ότι ενισχύουμε την εθνική εργασία· ή, πιο σύντομα, «η καταστροφή δεν είναι κέρδος». Τι θα πεις, Moniteur Industriel; Τι θα πείτε, μαθητές του καλού κυρίου F. Chamans, ο οποίος υπολόγισε με τόση ακρίβεια πόσο θα κέρδιζε το εμπόριο από την πυρπόληση του Παρισιού, με βάση τον αριθμό των σπιτιών που θα χρειαζόταν να ανοικοδομηθούν; Λυπάμαι που ανατρέπω αυτούς τους ευφυείς υπολογισμούς, στον βαθμό που το πνεύμα τους έχει εισχωρήσει στη νομοθεσία μας· τον παρακαλώ, όμως, να τους ξανακάνει, λαμβάνοντας υπόψη αυτό που δεν φαίνεται και τοποθετώντας το δίπλα σε αυτό που φαίνεται.

Ο αναγνώστης πρέπει να προσέξει και να θυμάται ότι στη μικρή σκηνή που έθεσα υπόψη του δεν εμπλέκονται μόνο δύο πρόσωπα, αλλά τρία. Το ένα, ο James B., εκπροσωπεί τον καταναλωτή, ο οποίος, εξαιτίας μιας πράξης καταστροφής, περιορίζεται σε μία απόλαυση αντί για δύο. Το άλλο, με τη μορφή του τζαμά, μας δείχνει τον παραγωγό, του οποίου το επάγγελμα ενισχύεται από το ατύχημα. Το τρίτο είναι ο υποδηματοποιός —ή κάποιος άλλος επαγγελματίας—, του οποίου η εργασία πλήττεται αναλόγως από την ίδια αιτία. Αυτό το τρίτο πρόσωπο, που μένει πάντοτε στη σκιά και προσωποποιεί αυτό που δεν φαίνεται, αποτελεί αναγκαίο στοιχείο του προβλήματος. Αυτό μας δείχνει πόσο παράλογο είναι να νομίζουμε ότι διακρίνουμε κέρδος σε μια πράξη καταστροφής. Αυτό θα μας διδάξει σύντομα ότι δεν είναι λιγότερο παράλογο να βλέπουμε κέρδος σε έναν περιορισμό, ο οποίος, σε τελευταία ανάλυση, δεν είναι τίποτε άλλο παρά μερική καταστροφή. Αν, λοιπόν, ανατρέξετε στη ρίζα όλων των επιχειρημάτων που προβάλλονται υπέρ του, δεν θα βρείτε παρά μια παράφραση αυτής της κοινότοπης ρήσης: «Τι θα απογίνονταν οι τζαμάδες, αν κανείς δεν έσπαζε ποτέ τζάμια;»

II

Η απόλυση των στρατευμάτων

Ό,τι ισχύει για έναν άνθρωπο ισχύει και για έναν λαό. Αν θέλει να προσφέρει στον εαυτό του κάποια ικανοποίηση, εξετάζει φυσικά αν αυτή αξίζει όσο κοστίζει. Για ένα έθνος, η ασφάλεια είναι το μεγαλύτερο από τα οφέλη. Αν, για να την αποκτήσει, είναι αναγκαίο να διαθέτει στρατό εκατό χιλιάδων ανδρών, δεν έχω καμία αντίρρηση. Πρόκειται για μια απόλαυση που αγοράζεται με μια θυσία. Ας μην παρερμηνευθεί η έκταση της θέσης μου. Ένα μέλος της Συνέλευσης προτείνει να απολυθούν εκατό χιλιάδες άνδρες, προκειμένου να απαλλαγούν οι φορολογούμενοι από εκατό εκατομμύρια. Αν περιοριστούμε σε αυτή την απάντηση —«Οι εκατό χιλιάδες άνδρες και αυτά τα εκατό εκατομμύρια σε χρήμα είναι απαραίτητα για την εθνική ασφάλεια·

πρόκειται για θυσία, αλλά χωρίς αυτήν η Γαλλία θα σπαρασσόταν από φατρίες ή θα δεχόταν εισβολή από κάποια ξένη δύναμη»— δεν έχω να αντιτάξω τίποτε σε αυτό το επιχείρημα, το οποίο μπορεί να είναι αληθές ή ψευδές ως προς τα πραγματικά δεδομένα, αλλά θεωρητικά δεν περιέχει τίποτε που να αντιβαίνει στην οικονομική επιστήμη. Το σφάλμα αρχίζει όταν η ίδια η θυσία παρουσιάζεται ως όφελος, επειδή ωφελεί κάποιον. Θα έπεφτα, όμως, πολύ έξω αν, μόλις ο εισηγητής της πρότασης καθίσει στη θέση του, δεν σηκωθεί κάποιος ρήτορας για να πει: «Να απολύσουμε εκατό χιλιάδες άνδρες! Ξέρετε τι λέτε; Τι θα απογίνουν; Από πού θα εξασφαλίσουν τα προς το ζην; Δεν γνωρίζετε ότι παντού οι δουλειές είναι λιγοστές; Ότι κάθε επαγγελματικός κλάδος είναι κορεσμένος; Θα τους πετάξετε στον δρόμο για να αυξήσουν τον ανταγωνισμό και να πιέσουν προς τα κάτω το ύψος των μισθών; Τώρα ακριβώς, που είναι τόσο δύσκολο ακόμη και να ζήσει κανείς, δεν είναι ευτύχημα που το κράτος εξασφαλίζει ψωμί σε εκατό χιλιάδες ανθρώπους; Σκεφθείτε, επιπλέον, ότι ο στρατός καταναλώνει κρασί, όπλα, ενδύματα· ότι προάγει τη δραστηριότητα των βιοτεχνιών στις πόλεις όπου εδρεύουν φρουρές· ότι, με λίγα λόγια, είναι θείο δώρο για αναρίθμητους προμηθευτές. Και μόνο στην ιδέα ότι θα καταργηθεί αυτή η τεράστια παραγωγική κίνηση θα έπρεπε ο καθένας να τρέμει». Ο λόγος αυτός, όπως είναι φανερό, καταλήγει στην υπερψήφιση της διατήρησης εκατό χιλιάδων στρατιωτών, για λόγους που αντλούνται από τις ανάγκες της υπηρεσίας και από οικονομικές εκτιμήσεις. Μόνο αυτές τις οικονομικές εκτιμήσεις έχω να αντικρούσω. Εκατό χιλιάδες άνδρες, που κοστίζουν στους φορολογουμένους εκατό εκατομμύρια σε χρήμα, ζουν και αποφέρουν στους προμηθευτές όσα μπορούν να εξασφαλίσουν εκατό εκατομμύρια. Αυτό είναι που φαίνεται. Όμως, εκατό εκατομμύρια που αφαιρούνται από τις τσέπες των φορολογουμένων παύουν να συντηρούν αυτούς τους φορολογουμένους και τους προμηθευτές τους, στον βαθμό που θα μπορούσαν να το κάνουν εκατό εκατομμύρια. Αυτό

είναι που δεν βλέπουμε. Κάντε τώρα τους υπολογισμούς σας. Αθροίστε και πείτε μου ποιο είναι το κέρδος για τον πολύ κόσμο. Εγώ θα σας πω πού βρίσκεται η ζημία· και, για να απλοποιήσω το ζήτημα, αντί να μιλήσω για εκατό χιλιάδες άνδρες και εκατό εκατομμύρια σε χρήμα, θα μιλήσω για έναν άνδρα και χίλια φράγκα. Ας υποθέσουμε ότι βρισκόμαστε στο χωριό Α. Οι στρατολόγοι κάνουν τον γύρο τους και παίρνουν έναν άνδρα. Οι φοροεισπράκτορες κάνουν τον γύρο τους και παίρνουν χίλια φράγκα. Ο άνδρας και το χρηματικό ποσό μεταφέρονται στη Μετς, και το δεύτερο προορίζεται να συντηρήσει τον πρώτο επί έναν χρόνο, χωρίς αυτός να κάνει τίποτε. Αν εξετάζετε μόνο τη Μετς,

έχετε απόλυτο δίκιο· το μέτρο είναι πολύ επωφελές. Αν, όμως, στρέψετε το βλέμμα σας προς το χωριό Α., θα κρίνετε πολύ διαφορετικά· διότι, εκτός αν είστε πράγματι εντελώς τυφλοί, θα δείτε ότι το χωριό αυτό έχασε έναν εργάτη και τα χίλια φράγκα που θα αμείβαν την εργασία του, καθώς και τη δραστηριότητα που η δαπάνη αυτών των χιλίων φράγκων θα διέδιδε γύρω του. Εκ πρώτης όψεως, φαίνεται να υπάρχει κάποιος συμψηφισμός. Ό,τι συνέβαινε στο χωριό συμβαίνει τώρα στη Μετς· αυτό είναι όλο. Η ζημία, όμως, πρέπει να εκτιμηθεί ως εξής: στο χωριό, ένας άνθρωπος έσκαβε και εργαζόταν· ήταν εργάτης. Στη Μετς, στρέφεται πότε δεξιά και πότε αριστερά· είναι στρατιώτης. Το χρήμα και η κυκλοφορία του είναι ίδια και στις δύο περιπτώσεις· στη μία, όμως, υπήρχαν τριακόσιες ημέρες παραγωγικής εργασίας, ενώ στην άλλη υπάρχουν τριακόσιες ημέρες μη παραγωγικής εργασίας — με την προϋπόθεση, βεβαίως, ότι ένα μέρος του στρατού δεν είναι απαραίτητο για τη δημόσια ασφάλεια. Ας υποθέσουμε τώρα ότι γίνεται η απόλυση. Μου λέτε ότι θα υπάρξει πλεόνασμα εκατό χιλιάδων εργατών, ότι ο ανταγωνισμός θα ενταθεί και ότι θα μειώσει το ύψος των μισθών. Αυτό είναι που βλέπετε. Αυτό, όμως, που δεν βλέπετε είναι το εξής. Δεν βλέπετε ότι η απόλυση εκατό χιλιάδων στρατιωτών δεν σημαίνει την εξαφάνιση εκατό εκατομμυρίων σε χρήμα,

αλλά την επιστροφή τους στους φορολογουμένους. Δεν βλέπετε ότι το να διοχετευθούν εκατό χιλιάδες εργάτες στην αγορά σημαίνει ότι διοχετεύονται σε αυτήν, την ίδια στιγμή, και τα εκατό εκατομμύρια που απαιτούνται για την αμοιβή της εργασίας τους· ότι, συνεπώς, η ίδια πράξη που αυξάνει την προσφορά εργατικών χεριών αυξάνει και τη ζήτηση· από αυτό συνάγεται ότι ο φόβος σας για μείωση των μισθών είναι αβάσιμος. Δεν βλέπετε ότι, τόσο πριν όσο και μετά την απόλυση, υπάρχουν στη χώρα εκατό εκατομμύρια σε χρήμα που αντιστοιχούν στους εκατό χιλιάδες άνδρες. Ότι ολόκληρη η διαφορά συνίσταται στο εξής: πριν από την απόλυση, η χώρα έδινε τα εκατό εκατομμύρια στους εκατό χιλιάδες άνδρες για να μην κάνουν τίποτε· μετά την απόλυση, τους καταβάλλει το ίδιο ποσό για να εργάζονται. Δεν βλέπετε, με λίγα λόγια, ότι, όταν ένας φορολογούμενος δίνει τα χρήματά του είτε σε έναν στρατιώτη χωρίς να παίρνει τίποτε σε αντάλλαγμα είτε σε έναν εργάτη παίρνοντας κάτι σε αντάλλαγμα, όλες οι απώτερες συνέπειες της κυκλοφορίας αυτού του χρήματος είναι ίδιες και στις δύο περιπτώσεις· μόνο που στη δεύτερη ο φορολογούμενος λαμβάνει κάτι, ενώ στην πρώτη δεν λαμβάνει τίποτε. Το αποτέλεσμα είναι καθαρή ζημία για το έθνος. Το σόφισμα που αντικρούω εδώ δεν αντέχει στη δοκιμασία της προοδευτικής επέκτασης της εφαρμογής του, η οποία αποτελεί τη λυδία λίθο των αρχών. Αν, αφού γίνει κάθε συμψηφισμός και ικανοποιηθούν όλα τα συμφέροντα, προκύπτει εθνικό κέρδος από την αύξηση του στρατού, γιατί να μη στρατολογηθεί υπό τις σημαίες του ολόκληρος ο ανδρικός πληθυσμός της χώρας;

III

Οι φόροι

Δεν έτυχε ποτέ να ακούσετε να λένε: «Δεν υπάρχει καλύτερη επένδυση από τους φόρους. Δείτε μόνο πόσες οικογένειες συντηρούν και αναλογιστείτε την επίδρασή τους στην παραγωγική δραστηριότητα· είναι ανεξάντλητη πηγή, είναι η ίδια η ζωή».

Για να αντικρούσω αυτή τη δοξασία, πρέπει να επανέλθω στην προηγούμενη ανασκευή μου. Η πολιτική οικονομία γνώριζε πολύ καλά ότι τα επιχειρήματά της δεν ήταν τόσο διασκεδαστικά ώστε να μπορεί να ειπωθεί γι' αυτά ότι οι επαναλήψεις ευχαριστούν. Προσάρμοσε, λοιπόν, την παροιμία στη δική της χρήση, πεπεισμένη ότι, όταν προέρχονται από το δικό της στόμα, οι επαναλήψεις διδάσκουν. Τα πλεονεκτήματα που επικαλούνται οι δημόσιοι υπάλληλοι είναι αυτά που βλέπουμε. Το όφελος που αποκομίζουν οι προμηθευτές είναι και αυτό που φαίνεται. Αυτά θαμπώνουν όλα τα μάτια. Οι επιβαρύνσεις, όμως, από τις οποίες πρέπει να απαλλαγούν οι φορολογούμενοι είναι αυτές που δεν βλέπουμε. Και η ζημία που προκύπτει από αυτές για τους προμηθευτές είναι επίσης αυτό που δεν φαίνεται, μολονότι θα έπρεπε να είναι αυτονόητη. Όταν ένας δημόσιος υπάλληλος ξοδεύει για δικό του όφελος εκατό sous περισσότερα, αυτό σημαίνει ότι ένας φορολογούμενος ξοδεύει για δικό του όφελος εκατό sous λιγότερα. Αλλά τη δαπάνη του υπαλλήλου τη βλέπουμε, επειδή η πράξη πραγματοποιείται, ενώ τη δαπάνη του φορολογουμένου δεν τη βλέπουμε, επειδή, αλίμονο, εμποδίζεται να την πραγματοποιήσει. Ίσως συγκρίνετε το έθνος με μια κατάξερη έκταση γης και τον φόρο με μια γονιμοποιό βροχή. Έστω. Θα έπρεπε, όμως, επίσης να αναρωτηθείτε από πού πηγάζει αυτή η βροχή και μήπως είναι ακριβώς ο ίδιος ο φόρος που αποσπά την υγρασία από το έδαφος και το αποξηραίνει. Θα έπρεπε ακόμη να αναρωτηθείτε αν είναι δυνατόν το έδαφος να δεχθεί με τη βροχή τόση ποσότητα από αυτό το πολύτιμο νερό όση χάνει με την εξάτμιση. Ένα πράγμα είναι απολύτως βέβαιο: όταν ο James B. μετρά και παραδίδει εκατό sous στον φοροεισπράκτορα, δεν λαμβάνει τίποτε σε αντάλλαγμα. Αργότερα, όταν ένας δημόσιος υπάλληλος ξοδεύει αυτά τα εκατό sous και τα επιστρέφει

στον James B., το κάνει έναντι ίσης αξίας σε σιτάρι ή εργασία. Το τελικό αποτέλεσμα είναι ζημία πέντε φράγκων για τον James B. Είναι απολύτως αληθές ότι συχνά, ίσως πολύ συχνά, ο υπάλληλος προσφέρει στον James B. μια ισοδύναμη υπηρεσία. Σε αυτή την περίπτωση δεν υπάρχει ζημία για καμία πλευρά· υπάρχει απλώς ανταλλαγή. Επομένως, τα επιχειρήματά μου δεν αφορούν καθόλου τους χρήσιμους δημόσιους λειτουργούς. Το μόνο που λέω είναι το εξής: αν θέλετε να δημιουργήσετε μια δημόσια θέση, αποδείξτε τη χρησιμότητά της. Δείξτε ότι η αξία της για τον James B., χάρη στις υπηρεσίες που του παρέχει, είναι ίση με ό,τι του κοστίζει. Πέρα, όμως, από αυτή την εγγενή χρησιμότητα, μην προβάλλετε ως επιχείρημα το όφελος που προσφέρει στον υπάλληλο, στην οικογένειά του και στους προμηθευτές του· μην ισχυρίζεστε ότι ενισχύει την εργασία. Όταν ο James B. δίνει εκατό sous σε έναν κρατικό υπάλληλο για μια πραγματικά χρήσιμη υπηρεσία, συμβαίνει ακριβώς το ίδιο όπως όταν δίνει εκατό sous σε έναν υποδηματοποιό για ένα ζευγάρι παπούτσια. Όταν, όμως, ο James B. δίνει εκατό sous σε έναν κρατικό υπάλληλο και δεν λαμβάνει γι' αυτά τίποτε παρά ίσως ενοχλήσεις, θα ήταν το ίδιο αν τα έδινε σε έναν κλέφτη. Είναι ανοησία να λέγεται ότι ο κρατικός υπάλληλος θα ξοδέψει αυτά τα εκατό sous προς μεγάλο όφελος της εθνικής εργασίας· ο

κλέφτης θα έκανε το ίδιο· και το ίδιο θα έκανε ο James B., αν δεν τον είχε σταματήσει στον δρόμο ούτε το παράνομο παράσιτο ούτε ο νόμιμος κηφήνας. Ας συνηθίσουμε, λοιπόν, να αποφεύγουμε να κρίνουμε τα πράγματα μόνο από όσα βλέπουμε και να τα κρίνουμε και από όσα δεν βλέπουμε. Πέρυσι συμμετείχα στην Επιτροπή Οικονομικών, διότι, επί Συντακτικής Συνέλευσης, τα μέλη της αντιπολίτευσης δεν αποκλείονταν συστηματικά από όλες τις επιτροπές· ως προς αυτό, η Συντακτική Συνέλευση ενήργησε συνετά. Ακούσαμε τον κύριο Θιέρσο να λέει: «Πέρασα τη ζωή μου πολεμώντας το κόμμα των νομιμοφρόνων και το κόμμα των κληρικών. Από τότε που ο κοινός κίνδυνος μας έφερε κοντά, τώρα που συναναστρέφομαι αυτούς τους ανθρώπους και τους γνωρίζω, τώρα που μιλούμε πρόσωπο με πρόσωπο, διαπίστωσα ότι δεν είναι τα τέρατα που φανταζόμουν άλλοτε». Ναι, η δυσπιστία διογκώνεται και το μίσος καλλιεργείται ανάμεσα σε κόμματα που δεν συναναστρέφονται ποτέ· και αν η πλειοψηφία επέτρεπε στη μειοψηφία να συμμετέχει στις επιτροπές, ίσως να ανακαλυπτόταν ότι οι ιδέες των διαφορετικών πλευρών δεν απέχουν τόσο πολύ μεταξύ τους· και, προπάντων, ότι οι προθέσεις τους δεν είναι τόσο διεστραμμένες όσο υποτίθεται. Όπως και αν έχει, πέρυσι συμμετείχα στην Επιτροπή Οικονομικών. Κάθε φορά που ένας συνάδελφός μας μιλούσε για τον καθορισμό σε μέτριο ύψος των δαπανών συντήρησης του Προέδρου της Δημοκρατίας, των υπουργών και των πρεσβευτών, η απάντηση ήταν: «Για το καλό της υπηρεσίας, είναι αναγκαίο να περιβάλλουμε ορισμένα αξιώματα με λαμπρότητα και αξιοπρέπεια, ώστε να προσελκύουμε σε αυτά άξιους ανθρώπους. Πλήθος δυστυχισμένων απευθύνεται στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, και θα τον φέρναμε σε πολύ οδυνηρή θέση αν τον υποχρεώναμε να αρνείται συνεχώς τη βοήθειά του. Ένα ορισμένο επίπεδο πολυτέλειας στα υπουργικά σαλόνια αποτελεί μέρος του μηχανισμού των συνταγματικών κυβερνήσεων». Μολονότι τέτοια επιχειρήματα μπορούν να αμφισβητηθούν, ασφαλώς αξίζουν σοβαρή εξέταση. Βασίζονται στο δημόσιο συμφέρον, είτε αυτό εκτιμάται σωστά είτε όχι· και, προσωπικά, τα σέβομαι πολύ περισσότερο από όσο πολλοί από τους δικούς μας Catos, οι οποίοι κινούνται από στενό πνεύμα φειδωλίας ή φθόνου. Αυτό, όμως, που εξεγείρει τη συνείδησή μου ως οικονομολόγου και με κάνει να κοκκινίζω για τις διανοητικές δυνάμεις της χώρας μου είναι όταν προβάλλεται αυτό το παράλογο κατάλοιπο της φεουδαρχίας —όπως πράγματι συμβαίνει διαρκώς, και μάλιστα με ευνοϊκή υποδοχή: «Εξάλλου, η πολυτέλεια των ανώτατων κρατικών αξιωματούχων ενισχύει τις τέχνες, την παραγωγική δραστηριότητα και την εργασία. Ο αρχηγός του κράτους και οι υπουργοί του δεν μπορούν να παραθέτουν συμπόσια και εσπερίδες χωρίς να κάνουν τη ζωή να κυκλοφορεί σε όλες τις φλέβες του κοινωνικού σώματος. Η μείωση των μέσων που διαθέτουν θα καταδίκαζε σε λιμοκτονία την παρισινή παραγωγή και, κατά συνέπεια, εκείνη ολόκληρου του έθνους». Σας παρακαλώ, κύριοι, να δείξετε τουλάχιστον κάποιον σεβασμό στην αριθμητική· και να μη λέτε ενώπιον της Εθνοσυνέλευσης της Γαλλίας —μήπως, προς ντροπή της, συμφωνήσει μαζί σας— ότι μια πρόσθεση δίνει διαφορετικό άθροισμα ανάλογα με το αν γίνεται από το κάτω μέρος της στήλης προς τα πάνω ή από το πάνω μέρος προς τα κάτω. Για παράδειγμα, θέλω να συμφωνήσω με έναν εργάτη αποστραγγίσεων να ανοίξει μια τάφρο στο χωράφι μου για εκατό sous. Μόλις ολοκληρώνουμε τη συμφωνία μας, έρχεται ο φοροεισπράκτορας, παίρνει τα εκατό sous μου και τα στέλνει στον Υπουργό Εσωτερικών· η συμφωνία μου ματαιώνεται, αλλά ο υπουργός θα προσθέσει ένα ακόμη έδεσμα στο τραπέζι του. Με ποιο δικαίωμα θα τολμήσετε να υποστηρίξετε ότι αυτή η δημόσια δαπάνη ενισχύει την εθνική παραγωγή; Δεν βλέπετε ότι εδώ υπάρχει μόνο μετατόπιση ικανοποίησης και εργασίας; Το τραπέζι ενός υπουργού είναι πλουσιότερα στρωμένο, πράγματι· είναι, όμως, εξίσου αληθές ότι το χωράφι ενός γεωργού είναι χειρότερα αποστραγγισμένο. Ένας Παριζιάνος εστιάτορας κέρδισε εκατό sous, το παραδέχομαι· πρέπει, όμως,

κι εσείς να παραδεχθείτε ότι ένας εργάτης αποστραγγίσεων εμποδίστηκε να κερδίσει πέντε φράγκα. Όλα συνοψίζονται στο εξής: ο ικανοποιημένος αξιωματούχος και ο ικανοποιημένος εστιάτορας είναι αυτό που φαίνεται· το χωράφι που δεν αποστραγγίστηκε και ο εργάτης που στερήθηκε τη δουλειά του είναι αυτό που δεν φαίνεται. Θεέ μου! Πόσος κόπος χρειάζεται για να αποδειχθεί ότι δύο και δύο κάνουν τέσσερα· και, αν καταφέρετε να το αποδείξετε, σας λένε: «Είναι τόσο προφανές, που καταντά κουραστικό», και ψηφίζουν σαν να μην είχατε αποδείξει απολύτως τίποτε.

IV

Θέατρα, καλές τέχνες

Πρέπει το κράτος να ενισχύει οικονομικά τις τέχνες; Ασφαλώς μπορούν να ειπωθούν πολλά και από τις δύο πλευρές αυτού του ζητήματος. Υπέρ του συστήματος της ψήφισης πιστώσεων για τον σκοπό αυτό μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι τέχνες διευρύνουν, εξυψώνουν και εναρμονίζουν την ψυχή ενός έθνους· ότι την αποσπούν από την υπερβολική απορρόφηση στις υλικές ενασχολήσεις· ότι καλλιεργούν μέσα της την αγάπη για το ωραίο· και έτσι επιδρούν ευνοϊκά στους τρόπους, στα έθιμα, στην ηθική του, ακόμη και στην παραγωγική του δραστηριότητα. Θα μπορούσε κανείς να ρωτήσει τι θα απογινόταν η μουσική στη Γαλλία χωρίς το Ιταλικό Θέατρο και το Ωδείο της· η δραματική τέχνη χωρίς το Théâtre-Français· η ζωγραφική και η γλυπτική χωρίς τις συλλογές, τις πινακοθήκες και τα μουσεία μας. Θα μπορούσε ακόμη να ρωτήσει αν, χωρίς τον συγκεντρωτισμό και, συνεπώς, χωρίς την οικονομική ενίσχυση των καλών τεχνών, θα αναπτυσσόταν εκείνο το εκλεπτυσμένο γούστο που αποτελεί ευγενές γνώρισμα της γαλλικής εργασίας και εισάγει τα προϊόντα της σε ολόκληρο τον κόσμο. Μπροστά σε τέτοια αποτελέσματα, δεν θα αποτελούσε άκρα αφροσύνη η παραίτηση από αυτή τη μέτρια εισφορά όλων των πολιτών, η οποία, πράγματι, θεμελιώνει στα μάτια της Ευρώπης την υπεροχή και τη δόξα τους; Σε αυτούς και σε πολλούς άλλους λόγους, των οποίων την ισχύ δεν αμφισβητώ, μπορούν να αντιταχθούν επιχειρήματα εξίσου ισχυρά. Πρώτα απ' όλα, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι τίθεται ζήτημα διανεμητικής δικαιοσύνης. Φθάνει άραγε το δικαίωμα του νομοθέτη μέχρι το σημείο να περικόπτει τον μισθό του τεχνίτη, προκειμένου να αυξάνει τα κέρδη του καλλιτέχνη; Ο κύριος Λαμαρτίνος είπε: «Αν πάψετε να ενισχύετε το θέατρο, πού θα σταματήσετε; Δεν θα οδηγηθείτε αναγκαστικά στην κατάργηση της ενίσχυσης των κολεγίων, των μουσείων, των ινστιτούτων και των βιβλιοθηκών σας;» Θα μπορούσε κανείς να απαντήσει: αν επιθυμείτε να ενισχύετε καθετί καλό και χρήσιμο, πού θα σταματήσετε; Δεν θα οδηγηθείτε

αναγκαστικά στην κατάρτιση ενός καταλόγου κρατικών χορηγιών για τη γεωργία, τη βιομηχανία, το εμπόριο, τη φιλανθρωπία, την εκπαίδευση; Έπειτα, είναι βέβαιο ότι η κυβερνητική βοήθεια ευνοεί την πρόοδο της τέχνης; Το ζήτημα αυτό κάθε άλλο παρά έχει κριθεί, και βλέπουμε πολύ καλά ότι τα θέατρα που ευημερούν είναι εκείνα που στηρίζονται στους δικούς τους πόρους. Επιπλέον, αν περάσουμε σε γενικότερες εκτιμήσεις, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι οι ανάγκες και οι επιθυμίες γεννιούνται η μία από την άλλη και αναδύονται σε ολοένα πιο εκλεπτυσμένες σφαίρες, στον βαθμό που ο δημόσιος πλούτος επιτρέπει την ικανοποίησή τους· ότι η κυβέρνηση δεν πρέπει να παρεμβαίνει σε αυτή την αντιστοιχία, διότι, σε μια δεδομένη κατάσταση του υπάρχοντος πλούτου, δεν θα μπορούσε, μέσω της φορολογίας, να τονώσει τις παραγωγικές τέχνες της πολυτέλειας χωρίς να ανακόψει εκείνες της ανάγκης, διακόπτοντας έτσι τη φυσική πορεία του πολιτισμού. Μπορώ ακόμη να παρατηρήσω ότι αυτές οι τεχνητές μετατοπίσεις αναγκών, προτιμήσεων, εργασίας και πληθυσμού θέτουν τον λαό σε επισφαλή και επικίνδυνη θέση, χωρίς κανένα στέρεο θεμέλιο. Αυτοί είναι ορισμένοι από τους λόγους που προβάλλουν οι αντίπαλοι της κρατικής παρέμβασης ως προς τη σειρά με την οποία οι πολίτες θεωρούν ότι πρέπει να ικανοποιούνται οι ανάγκες και οι επιθυμίες τους και προς την οποία, κατά συνέπεια, πρέπει να κατευθύνεται η δραστηριότητά τους. Ομολογώ ότι ανήκω σε εκείνους που πιστεύουν πως η επιλογή και η ώθηση πρέπει να προέρχονται από τα

κάτω και όχι από τα πάνω, από τον πολίτη και όχι από τον νομοθέτη· και η αντίθετη δοξασία μού φαίνεται ότι τείνει προς την καταστροφή της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Γνωρίζετε, όμως, για ποιο πράγμα κατηγορούνται οι οικονομολόγοι, βάσει ενός συμπεράσματος εξίσου εσφαλμένου και άδικου; Όταν αποδοκιμάζουμε την κυβερνητική ενίσχυση, θεωρείται ότι αποδοκιμάζουμε το ίδιο το πράγμα του οποίου συζητείται η ενίσχυση· και ότι είμαστε εχθροί κάθε είδους δραστηριότητας, επειδή επιθυμούμε να βλέπουμε αυτές τις δραστηριότητες, αφενός, ελεύθε-

ρες και, αφετέρου, να αναζητούν την ανταμοιβή τους μέσα τους. Έτσι, αν θεωρούμε ότι το κράτος δεν πρέπει να παρεμβαίνει μέσω της φορολογίας στα θρησκευτικά ζητήματα, είμαστε άθεοι. Αν θεωρούμε ότι δεν πρέπει να παρεμβαίνει μέσω της φορολογίας στην εκπαίδευση, είμαστε εχθροί της γνώσης. Αν λέμε ότι το κράτος δεν πρέπει, μέσω της φορολογίας, να προσδίδει πλασματική αξία στη γη ή σε κάποιον συγκεκριμένο παραγωγικό κλάδο, είμαστε εχθροί της ιδιοκτησίας και της εργασίας. Αν θεωρούμε ότι το κράτος δεν πρέπει να ενισχύει οικονομικά τους καλλιτέχνες, είμαστε βάρβαροι που θεωρούν τις τέχνες άχρηστες. Εναντίον τέτοιων συμπερασμάτων διαμαρτύρομαι με όλη μου τη δύναμη. Όταν λέμε ότι το κράτος οφείλει να προστατεύει την ελεύθερη ανάπτυξη όλων αυτών των μορφών ανθρώπινης δραστηριότητας, χωρίς να βοηθά ορισμένες εις βάρος άλλων, απέχουμε πολύ από την παράλογη ιδέα της κατάργησης της θρησκείας, της εκπαίδευσης, της ιδιοκτησίας, της εργασίας και των τεχνών. Πιστεύουμε, αντιθέτως, ότι όλες αυτές οι ζωντανές δυνάμεις της κοινωνίας θα αναπτύσσονταν αρμονικότερα υπό την επίδραση της ελευθερίας· και ότι, υπό μια τέτοια επίδραση, καμία τους δεν θα αποτελούσε, όπως συμβαίνει σήμερα, πηγή ταραχών, καταχρήσεων, τυραννίας και αταξίας. Οι αντίπαλοί μας θεωρούν ότι μια δραστηριότητα που ούτε ενισχύεται με κρατικές πιστώσεις ούτε ρυθμίζεται από την κυβέρνηση είναι μια κατεστραμμένη δραστηριότητα. Εμείς πιστεύουμε ακριβώς το αντίθετο. Εκείνοι πιστεύουν στον νομοθέτη, όχι στην ανθρωπότητα· εμείς πιστεύουμε στην ανθρωπότητα, όχι στον νομοθέτη. Έτσι, ο κύριος Λαμαρτίνος είπε: «Με βάση αυτή την αρχή, πρέπει να καταργήσουμε τις δημόσιες εκθέσεις, που αποτελούν την τιμή και τον πλούτο αυτής της χώρας». Εγώ, όμως, θα έλεγα στον κύριο Λαμαρτίνο: σύμφωνα με τον τρόπο που σκέπτεστε, το να μην ενισχύει κανείς οικονομικά κάτι σημαίνει να το καταργεί· διότι, ξεκινώντας από το αξίωμα ότι τίποτε δεν υπάρχει ανεξάρτητα από τη βούληση του κράτους, καταλήγετε ότι τίποτε δεν ζει παρά μόνο ό,τι το κράτος κάνει να ζει.

Σε αυτόν τον ισχυρισμό, όμως, αντιπαραθέτω το ίδιο το παράδειγμα που επιλέξατε και σας παρακαλώ να προσέξετε ότι η μεγαλειωδέστερη και ευγενέστερη από τις εκθέσεις, εκείνη που συνελήφθη με το πιο φιλελεύθερο και οικουμενικό πνεύμα —θα μπορούσα μάλιστα να χρησιμοποιήσω τον όρο ανθρωπιστικό, χωρίς καμία υπερβολή— είναι η έκθεση που προετοιμάζεται τώρα στο Λονδίνο· η μόνη στην οποία δεν συμμετέχει καμία κυβέρνηση και η οποία δεν χρηματοδοτείται από κανέναν φόρο. Ας επιστρέψουμε στις καλές τέχνες. Υπάρχουν, επαναλαμβάνω, πολλοί ισχυροί λόγοι που μπορούν να προβληθούν τόσο υπέρ όσο και κατά του συστήματος κυβερνητικής ενίσχυσης. Ο αναγνώστης πρέπει να αντιλαμβάνεται ότι ο ιδιαίτερος σκοπός αυτού του έργου δεν με οδηγεί ούτε στην ανάπτυξη αυτών των λόγων ούτε σε απόφαση υπέρ ή κατά τους. Ο κύριος Λαμαρτίνος, όμως, προέβαλε ένα επιχείρημα που δεν μπορώ να προσπεράσω σιωπηλά, διότι συνδέεται στενά με αυτή την οικονομική μελέτη. «Το οικονομικό ζήτημα, όσον αφορά τα θέατρα, συνοψίζεται σε μία λέξη: εργασία. Ελάχιστη σημασία έχει η φύση αυτής της εργασίας· είναι εργασία εξίσου γόνιμη, εξίσου παραγωγική με κάθε άλλο είδος εργασίας στο έθνος. Τα θέατρα της Γαλλίας, όπως γνωρίζετε, συντηρούν και μισθοδοτούν τουλάχιστον 80.000 εργαζομένους διαφόρων ειδικοτήτων· ζωγράφους, κτίστες, διακοσμητές, ενδυματολόγους, αρχιτέκτονες κ.λπ., που αποτελούν την ίδια τη ζωή και την κίνηση πολλών συνοικιών αυτής της

πρωτεύουσας, και γι' αυτό πρέπει να έχουν τη συμπάθειά σας». Τη συμπάθειά σας! Πείτε μάλλον τα χρήματά σας. Και παρακάτω λέει: «Οι απολαύσεις του Παρισιού είναι η εργασία και η κατανάλωση των επαρχιών, και οι πολυτέλειες των πλουσίων είναι οι μισθοί και το ψωμί 200.000 εργαζομένων κάθε είδους, οι οποίοι ζουν από την πολύμορφη δραστηριότητα των θεάτρων σε ολόκληρη την επικράτεια της Δημοκρατίας και αντλούν από αυτές τις ευγενείς απολαύσεις, που δοξάζουν τη Γαλλία, τη συντήρησή τους και τα αναγκαία για τις οικογένειες και τα παιδιά τους. Σε αυτούς θα δώ-

σετε 60.000 φράγκα». (Πολύ σωστά! Πολύ σωστά! Ζωηρά χειροκροτήματα.) Εγώ, από την πλευρά μου, είμαι αναγκασμένος να πω: «Πολύ λανθασμένα! Πολύ λανθασμένα!» — περιορίζοντας, βεβαίως, αυτή την κρίση στα όρια του οικονομικού ζητήματος που συζητούμε. Ναι, στους εργαζομένους των θεάτρων θα καταλήξει τουλάχιστον ένα μέρος αυτών των 60.000 φράγκων· ίσως κάποια ποσά να αφαιρεθούν καθ' οδόν για δωροδοκίες. Ίσως, αν εξετάζαμε το ζήτημα λίγο προσεκτικότερα, να διαπιστώναμε ότι η πίτα πήγε αλλού και ότι στάθηκαν τυχεροί όσοι εργαζόμενοι εξασφάλισαν μερικά ψίχουλα. Θα δεχθώ, όμως, χάριν του επιχειρήματος, ότι ολόκληρο το ποσό καταλήγει στους ζωγράφους, στους διακοσμητές κ.λπ. Αυτό είναι που φαίνεται. Από πού, όμως, προέρχεται; Αυτή είναι η άλλη πλευρά του ζητήματος, εξίσου σημαντική με την πρώτη. Από πού προκύπτουν αυτά τα 60.000 φράγκα; Και πού θα πήγαιναν, αν μια ψήφος του νομοθετικού σώματος δεν τα κατηύθυνε πρώτα προς την οδό Rivoli και από εκεί προς την οδό Grenelle; Αυτό είναι που δεν φαίνεται. Ασφαλώς κανείς δεν θα διανοηθεί να υποστηρίξει ότι η νομοθετική ψήφος έκανε αυτό το ποσό να εκκολαφθεί μέσα σε μια κάλπη· ότι αποτελεί καθαρή προσθήκη στον εθνικό πλούτο· ότι, χωρίς αυτή τη θαυματουργή ψήφο, τα 60.000 φράγκα θα παρέμεναν για πάντα αόρατα και άυλα. Πρέπει να παραδεχθούμε ότι το μόνο που μπορεί να κάνει η πλειοψηφία είναι να αποφασίσει πως θα αφαιρεθούν από ένα μέρος για να σταλούν σε κάποιο άλλο· και ότι, αν παίρνουν μία κατεύθυνση, αυτό συμβαίνει μόνο επειδή εκτράπηκαν από κάποια άλλη. Εφόσον έτσι έχουν τα πράγματα, είναι σαφές ότι ο φορολογούμενος που συνεισέφερε ένα φράγκο δεν θα έχει πλέον αυτό το φράγκο στη διάθεσή του. Είναι σαφές ότι θα στερηθεί κάποια ικανοποίηση αξίας ενός φράγκου· και ότι ο εργαζόμενος, όποιος κι αν είναι, που θα το εισέπραττε από αυτόν, θα στερηθεί ένα όφελος ίσης αξίας. Ας μην παρασυρόμαστε, λοιπόν, από μια παιδαριώδη ψευδαίσθηση και πιστεύουμε ότι η ψήφιση των 60.000 φράγκων μπορεί να προσθέσει

οτιδήποτε στην ευημερία της χώρας και στην εθνική εργασία. Μετατοπίζει απολαύσεις, μεταφέρει μισθούς — αυτό είναι όλο. Θα ειπωθεί ότι αντικαθιστά ένα είδος ικανοποίησης και ένα είδος εργασίας με ικανοποιήσεις και εργασίες πιο επείγουσες, πιο ηθικές, πιο λογικές; Θα μπορούσα να το αμφισβητήσω· θα μπορούσα να πω ότι, αφαιρώντας 60.000 φράγκα από τους φορολογουμένους, μειώνετε τους μισθούς των εργατών, των εργατών αποστραγγίσεων, των ξυλουργών και των σιδηρουργών και αυξάνετε αναλόγως εκείνους των τραγουδιστών. Τίποτε δεν αποδεικνύει ότι αυτή η τελευταία κατηγορία δικαιούται περισσότερη συμπάθεια από την πρώτη. Ο κύριος Λαμαρτίνος δεν ισχυρίζεται κάτι τέτοιο. Ο ίδιος λέει ότι η εργασία των θεάτρων είναι εξίσου γόνιμη, εξίσου παραγωγική με κάθε άλλη — όχι περισσότερο· και ακόμη κι αυτό μπορεί να αμφισβητηθεί, διότι η καλύτερη απόδειξη ότι η δεύτερη δεν είναι εξίσου γόνιμη με την πρώτη έγκειται στο ότι η πρώτη καλείται να τη συνδράμει. Αυτή, όμως, η σύγκριση της αξίας και της εγγενούς αξιότητας διαφορετικών ειδών εργασίας δεν αποτελεί μέρος του παρόντος θέματός μου. Το μόνο που έχω να κάνω εδώ είναι να δείξω ότι, αν ο κύριος Λαμαρτίνος και όσοι επιδοκιμάζουν τη συλλογιστική του είδαν, από τη μία πλευρά, τις αμοιβές που κερδίζουν οι προμηθευτές των ηθοποιών, θα έπρεπε, από την άλλη, να είχαν δει τις αμοιβές που χάνουν οι προμηθευτές των φορολογουμένων· επειδή δεν το

έκαναν, εκτέθηκαν στη γελοιοποίηση, εκλαμβάνοντας μια μετατόπιση ως κέρδος. Αν ήταν συνεπείς προς τη δοξασία τους, οι απαιτήσεις τους για κυβερνητική βοήθεια δεν θα είχαν όρια· διότι ό,τι ισχύει για ένα φράγκο και για 60.000 ισχύει, υπό ανάλογες συνθήκες, και για εκατό εκατομμύρια φράγκα. Όταν συζητούνται οι φόροι, οφείλετε να αποδεικνύετε τη χρησιμότητά τους με λόγους που απορρέουν από την ουσία του ζητήματος, όχι με αυτόν τον ατυχή ισχυρισμό: «Οι δημόσιες δαπάνες συντηρούν τις εργαζόμενες τάξεις». Ο ισχυρισμός αυτός αποκρύπτει το σημαντικό γεγονός ότι οι δημόσιες δαπάνες υποκαθι-

στούν πάντοτε ιδιωτικές δαπάνες και ότι, επομένως, εξασφαλίζουμε τα προς το ζην σε έναν εργαζόμενο αντί σε κάποιον άλλο, χωρίς να προσθέτουμε τίποτε στο μερίδιο της εργατικής τάξης ως συνόλου. Τα επιχειρήματά σας είναι αρκετά της μόδας, αλλά υπερβολικά παράλογα για να δικαιολογηθούν με οτιδήποτε μοιάζει με ορθό συλλογισμό.

V

Δημόσια έργα

Τίποτε δεν είναι φυσικότερο από το να αποφασίζει ένα έθνος, αφού βεβαιωθεί ότι ένα εγχείρημα θα ωφελήσει την κοινότητα, να το εκτελέσει με τα έσοδα μιας γενικής εισφοράς. Ομολογώ, όμως, ότι χάνω την υπομονή μου όταν ακούω να προβάλλεται υπέρ ενός τέτοιου σχεδίου αυτό το οικονομικό ολίσθημα: «Επιπλέον, θα αποτελέσει μέσο δημιουργίας εργασίας για τους εργάτες». Το κράτος ανοίγει έναν δρόμο, χτίζει ένα ανάκτορο, ευθυγραμμίζει μια οδό, διανοίγει μια διώρυγα και έτσι δίνει δουλειά σε ορισμένους εργάτες — αυτό είναι που φαίνεται· στερεί, όμως, τη δουλειά από ορισμένους άλλους εργάτες — και αυτό είναι που δεν φαίνεται. Η κατασκευή του δρόμου αρχίζει. Χίλιοι εργάτες έρχονται κάθε πρωί, φεύγουν κάθε βράδυ και παίρνουν τους μισθούς τους· αυτό είναι βέβαιο. Αν δεν είχε αποφασιστεί η κατασκευή του δρόμου, αν δεν είχαν ψηφιστεί οι πιστώσεις, αυτοί οι καλοί άνθρωποι δεν θα είχαν εκεί ούτε δουλειά ούτε μισθό· και αυτό είναι βέβαιο. Είναι, όμως, αυτό όλο; Δεν περιλαμβάνει η πράξη, στο σύνολό της, και κάτι άλλο; Τη στιγμή που ο κύριος Dupin προφέρει τις εμφατικές λέξεις «Η Συνέλευση ενέκρινε», κατεβαίνουν άραγε τα εκατομμύρια θαυματουργικά, πάνω σε μια αχτίδα του φεγγαριού, στα ταμεία των κυρίων Fould και Bineau; Για να ολοκληρωθεί ο κύκλος, όπως λέγεται, δεν πρέπει το κράτος να οργανώσει τόσο την είσπραξη όσο και τη δαπάνη; Δεν πρέπει να θέσει σε κίνηση τους φοροεισπράκτορες και

τους φορολογουμένους του, τους πρώτους για να εισπράξουν και τους δεύτερους για να πληρώσουν; Μελετήστε, λοιπόν, το ζήτημα και στα δύο συστατικά του. Καθώς καταγράφετε τον προορισμό που δίνει το κράτος στα εκατομμύρια που ψηφίστηκαν, μην παραλείπετε να καταγράφετε και τον προορισμό που θα τους έδινε ο φορολογούμενος, αλλά δεν μπορεί πλέον να τους δώσει. Τότε θα καταλάβετε ότι ένα δημόσιο εγχείρημα είναι ένα νόμισμα με δύο όψεις. Στη μία είναι χαραγμένος ένας εργάτης που εργάζεται, με την επιγραφή «Τι φαίνεται»· στην άλλη, ένας εργάτης χωρίς δουλειά, με την επιγραφή «Τι δεν φαίνεται». Το σόφισμα που σκοπός αυτού του έργου είναι να ανασκευάσει γίνεται ακόμη πιο επικίνδυνο όταν εφαρμόζεται στα δημόσια έργα, επειδή χρησιμεύει για να δικαιολογούνται τα πιο ασύνετα εγχειρήματα και οι πιο ασύνετες σπατάλες. Όταν ένας σιδηρόδρομος ή μια γέφυρα έχουν πραγματική χρησιμότητα, αρκεί να αναφερθεί αυτή η χρησιμότητα. Αν, όμως, δεν υπάρχει, τι κάνουν; Καταφεύγουν σε αυτή την παραπλάνηση: «Πρέπει να βρούμε δουλειά για τους εργάτες». Έτσι, δίνονται εντολές να κατασκευάζονται και να ξηλώνονται οι αποχετευτικοί αγωγοί του Πεδίου του Άρεως. Ο μέγας Ναπολέων, λέγεται, πίστευε ότι επιτελούσε ένα πολύ φιλάνθρωπο έργο, βάζοντας ανθρώπους να ανοίγουν τάφρους και έπειτα να τις επιχώνουν. Έλεγε, λοιπόν: «Τι σημασία έχει το αποτέλεσμα; Το μόνο που θέλουμε είναι να βλέπουμε τον πλούτο να διαχέεται ανάμεσα στις εργαζόμενες τάξεις». Ας φθάσουμε, όμως, στη ρίζα του ζητήματος. Το χρήμα μάς παραπλανά. Το να ζητούμε τη συνδρομή όλων των πολιτών σε ένα κοινό έργο με τη μορφή χρήματος σημαίνει, στην πραγματικότητα, να ζητούμε συνδρομή σε είδος· διότι ο καθένας εξασφαλίζει, με τη δική του εργασία, το ποσό με το οποίο φορολογείται. Αν, λοιπόν, συγκεντρώναμε όλους τους πολίτες και τους βάζαμε να εκτελέσουν από κοινού ένα έργο χρήσιμο για όλους, αυτό θα ήταν εύκολα κατανοητό· η ανταμοιβή τους θα βρισκόταν στα αποτελέσματα του ίδιου του έργου.

Αν, όμως, αφού τους συγκεντρώσετε, τους υποχρεώσετε να κατασκευάσουν δρόμους από τους οποίους δεν θα περάσει κανείς, ανάκτορα στα οποία δεν θα κατοικήσει κανείς, και όλα αυτά με το πρόσχημα ότι τους βρίσκετε δουλειά, αυτό θα ήταν παράλογο και θα είχαν το δικαίωμα να αντιτείνουν: «Τέτοια εργασία δεν τη χρειαζόμαστε· προτιμούμε να εργαζόμαστε για δικό μας λογαριασμό». Η διαδικασία που συνίσταται στο να συνεισφέρουν οι πολίτες χρήμα και όχι εργασία δεν μεταβάλλει καθόλου τα γενικά αποτελέσματα. Η μόνη διαφορά είναι ότι, αν συνεισέφεραν εργασία, η ζημία θα επιβάρυνε τους πάντες. Με τη χρηματική συνεισφορά, όσοι απασχολούνται από το κράτος αποφεύγουν το δικό τους μερίδιο της ζημίας, προσθέτοντάς το σε εκείνο που έχουν ήδη υποστεί οι συμπολίτες τους. Υπάρχει ένα άρθρο στο Σύνταγμά μας που λέει: «Η κοινωνία ευνοεί και ενθαρρύνει την ανάπτυξη της εργασίας — με την εκτέλεση δημόσιων έργων από το κράτος, τους νομούς και τις κοινότητες, ως μέσο απασχόλησης όσων στερούνται εργασίας». Ως προσωρινό μέτρο, σε κάποια έκτακτη ανάγκη, κατά τη διάρκεια ενός σκληρού χειμώνα, αυτή η επέμβαση εις βάρος των φορολογουμένων μπορεί να έχει τη χρησιμότητά της. Λειτουργεί όπως η ασφάλιση. Δεν προσθέτει τίποτε ούτε στην εργασία ούτε στους μισθούς, αλλά αφαιρεί εργασία και μισθούς από τις συνηθισμένες περιόδους για να τα διαθέσει, με ζημία βεβαίως, στις δύσκολες περιόδους. Ως μόνιμο, γενικό, συστηματικό μέτρο, δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια καταστροφική παραπλάνηση, κάτι αδύνατο, που επιδεικνύει λίγη εργασία την οποία τόνωσε και την οποία βλέπουμε, ενώ αποκρύπτει πολλή εργασία την οποία εμπόδισε και την οποία δεν βλέπουμε.

VI

Οι μεσάζοντες

Η κοινωνία είναι το σύνολο των υπηρεσιών που οι άνθρωποι προσφέρουν ο ένας στον άλλον αναγκαστικά ή εκούσια· δηλαδή, των δημόσιων και των ιδιωτικών υπηρεσιών. Οι πρώτες, που επιβάλλονται και ρυθμίζονται από τον νόμο, τον οποίο δεν είναι πάντοτε εύκολο να αλλάξουμε, ακόμη και όταν αυτό είναι επιθυμητό, μπορούν να επιβιώνουν μαζί του και μετά την εξάντληση της χρησιμότητάς τους και να διατηρούν ακόμη το όνομα των δημόσιων υπηρεσιών, ακόμη κι όταν δεν είναι πια καθόλου υπηρεσίες, αλλά μάλλον δημόσιες οχλήσεις. Οι δεύτερες ανήκουν στη σφαίρα της βούλησης, της ατομικής ευθύνης. Ο καθένας δίνει και λαμβάνει ό,τι επιθυμεί και ό,τι μπορεί, ύστερα από διαπραγμάτευση. Υπέρ τους υπάρχει πάντοτε το τεκμήριο της πραγματικής χρησιμότητας, σε ακριβή αναλογία προς τη συγκριτική τους αξία. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η πρώτη κατηγορία υπηρεσιών παραμένει τόσο συχνά στάσιμη, ενώ η δεύτερη υπακούει στον νόμο της προόδου. Ενώ η υπερβολική ανάπτυξη των δημόσιων υπηρεσιών, με τη σπατάλη δυνάμεων που συνεπάγεται, επιβάλλει στην κοινωνία έναν ολέθριο παρασιτισμό, είναι παράδοξο ότι αρκετές σύγχρονες σχολές, αποδίδοντας αυτό το γνώρισμα στις ελεύθερες και ιδιωτικές υπηρεσίες, επιχειρούν να μετατρέψουν τα επαγγέλματα σε δημόσια λειτουργήματα. Αυτές οι σχολές αντιμάχονται σφοδρά εκείνους που αποκαλούν μεσάζοντες. Θα καταργούσαν ευχαρίστως τον κεφαλαιούχο, τον τραπεζίτη, τον κερδοσκόπο, τον επιχειρηματία, τον έμπορο και τον εμπορευόμενο, κατηγορώντας τους ότι παρεμβάλλονται ανάμεσα στην παραγωγή και στην κατανάλωση για να αποσπούν από αμφότερες χρήματα, χωρίς να δίνουν σε καμία τίποτε σε αντάλλαγμα. Ή μάλλον θα ήθελαν να μεταβιβάσουν στο κράτος το έργο που αυτοί επιτελούν, διότι το έργο αυτό δεν μπορεί να καταργηθεί.

Το σόφισμα των σοσιαλιστών σε αυτό το σημείο συνίσταται στο ότι δείχνουν στο κοινό όσα πληρώνει στους μεσάζοντες σε αντάλλαγμα για τις υπηρεσίες τους και του αποκρύπτουν όσα θα ήταν αναγκαίο να πληρώσει στο κράτος. Εδώ έχουμε τη συνηθισμένη σύγκρουση ανάμεσα σε αυτό που βρίσκεται μπροστά στα μάτια μας και σε αυτό που γίνεται αντιληπτό μόνο με τον νου· ανάμεσα σε αυτό που φαίνεται και σε αυτό που δεν φαίνεται. Ήταν κατά την επισιτιστική έλλειψη του 1847 που οι σοσιαλιστικές σχολές επιχείρησαν και κατόρθωσαν να εκλαϊκεύσουν την ολέθρια θεωρία τους. Γνώριζαν πολύ καλά ότι οι πιο παράλογες ιδέες έχουν πάντοτε κάποια πιθανότητα να βρουν απήχηση σε ανθρώπους που υποφέρουν· malesuada fames. Έτσι, με τη βοήθεια των μεγαλόστομων εκφράσεων «εμπορία ανθρώπων από ανθρώπους», «κερδοσκοπία πάνω στην πείνα», «μονοπώλιο», άρχισαν να δυσφημούν το εμπόριο και να καλύπτουν με πέπλο τα οφέλη του. «Σε τι χρησιμεύει», λένε, «να αφήνουμε στους εμπόρους τη φροντίδα της εισαγωγής τροφίμων από τις Ηνωμένες Πολιτείες και την Κριμαία; Γιατί το κράτος, οι νομοί και οι πόλεις δεν οργανώνουν μια υπηρεσία ανεφοδιασμού και μια αποθήκη αποθεμάτων; Θα πωλούσαν σε τιμή κόστους, και ο λαός, ο δύστυχος λαός, θα απαλλασσόταν από τον φόρο υποτέλειας που καταβάλλει στο ελεύθερο, δηλαδή εγωιστικό, ατομικό και αναρχικό εμπόριο». Ο φόρος υποτέλειας που πληρώνει ο λαός στο εμπόριο είναι αυτό που φαίνεται. Ο φόρος υποτέλειας που θα πλήρωνε στο κράτος ή στους υπαλλήλους του, στο σοσιαλιστικό σύστημα, είναι αυτό που δεν φαίνεται. Σε τι συνίσταται αυτός ο υποτιθέμενος φόρος υποτέλειας που πληρώνει ο λαός στο εμπόριο; Στο εξής: δύο άνθρωποι προσφέρουν αμοιβαία

ο ένας στον άλλον μια υπηρεσία, με πλήρη ελευθερία και υπό την πίεση του ανταγωνισμού και των μειωμένων τιμών. Όταν το πεινασμένο στομάχι βρίσκεται στο Παρίσι και το σιτάρι που μπορεί να το χορτάσει βρίσκεται στην Οδησσό, η οδύνη δεν μπορεί να παύσει ώσπου το

σιτάρι να έρθει σε επαφή με το στομάχι. Υπάρχουν τρεις τρόποι με τους οποίους μπορεί να πραγματοποιηθεί αυτή η επαφή: 1. Οι πεινασμένοι μπορούν να πάνε οι ίδιοι να φέρουν το σιτάρι. 2. Μπορούν να αναθέσουν αυτό το έργο σε εκείνους που το έχουν επάγγελμα. 3. Μπορούν να συνεισφέρουν από κοινού και να αναθέσουν το έργο σε δημόσιους υπαλλήλους. Ποια από αυτές τις τρεις μεθόδους παρουσιάζει τα μεγαλύτερα πλεονεκτήματα; Σε κάθε εποχή, σε όλες τις χώρες, και τόσο περισσότερο όσο πιο ελεύθεροι, φωτισμένοι και έμπειροι είναι, οι άνθρωποι έχουν επιλέξει εκούσια τη δεύτερη. Ομολογώ ότι, κατά τη γνώμη μου, αυτό αρκεί για να δικαιολογήσει την επιλογή. Δεν μπορώ να πιστέψω ότι η ανθρωπότητα, ως σύνολο, πλανάται σε ένα σημείο που την αφορά τόσο άμεσα. Ας εξετάσουμε, όμως, τώρα το ζήτημα. Το να πάνε τριάντα έξι εκατομμύρια πολίτες να φέρουν από την Οδησσό το σιτάρι που χρειάζονται είναι προφανώς αδύνατο. Ο πρώτος τρόπος, λοιπόν, αποκλείεται. Οι καταναλωτές δεν μπορούν να ενεργήσουν μόνοι τους. Είναι αναγκασμένοι να καταφύγουν σε μεσάζοντες, δημόσιους υπαλλήλους ή ιδιώτες αντιπροσώπους. Προσέξτε, όμως, ότι ο πρώτος από αυτούς τους τρεις τρόπους θα ήταν ο φυσικότερος. Στην πραγματικότητα, ο πεινασμένος πρέπει να φέρει το σιτάρι του. Είναι ένα έργο που αφορά τον ίδιο, μια υπηρεσία που οφείλει στον εαυτό του. Αν κάποιος άλλος, με οποιαδήποτε ιδιότητα, του προσφέρει αυτή την υπηρεσία και αναλάβει το έργο, ο τελευταίος έχει απέναντί του αξίωση αποζημίωσης. Με αυτό θέλω να πω ότι η μεσολάβηση εμπεριέχει την αρχή της αμοιβής. Όπως κι αν έχει, αφού πρέπει να προσφύγουμε σε αυτό που οι σοσιαλιστές αποκαλούν παράσιτο, θα ρωτούσα: ποιο από τα δύο είναι το πιο απαιτητικό παράσιτο, ο έμπορος ή ο δημόσιος υπάλληλος;

Το εμπόριο —ελεύθερο, βεβαίως, διαφορετικά δεν θα μπορούσα να αναπτύξω τον συλλογισμό μου —, το εμπόριο, λέω, οδηγείται από το ίδιο του το συμφέρον να μελετά τις εποχές, να καταγράφει καθημερινά την κατάσταση των συγκομιδών, να λαμβάνει πληροφορίες από κάθε μέρος της υφηλίου, να προβλέπει τις ανάγκες, να προνοεί εγκαίρως. Διαθέτει πλοία πάντοτε έτοιμα, ανταποκριτές παντού· και έχει άμεσο συμφέρον να αγοράζει στη χαμηλότερη δυνατή τιμή, να εξοικονομεί σε κάθε λεπτομέρεια των εργασιών του και να επιτυγχάνει τα μεγαλύτερα αποτελέσματα με τις μικρότερες προσπάθειες. Δεν είναι μόνο οι Γάλλοι έμποροι εκείνοι που ασχολούνται με τον εφοδιασμό της Γαλλίας σε τρόφιμα σε καιρό ανάγκης· και αν το συμφέρον τους τους ωθεί ακατανίκητα να εκπληρώνουν το έργο τους με το μικρότερο δυνατό κόστος, ο ανταγωνισμός που αναπτύσσουν μεταξύ τους τους ωθεί εξίσου ακατανίκητα να κάνουν τους καταναλωτές συμμέτοχους στα οφέλη αυτών των εξοικονομήσεων. Το σιτάρι φθάνει· το εμπόριο έχει συμφέρον να το πουλήσει όσο το δυνατόν γρηγορότερα, ώστε να αποφύγει τους κινδύνους, να ρευστοποιήσει τα κεφάλαιά του και να αρχίσει ξανά με την πρώτη ευκαιρία. Καθοδηγούμενο από τη σύγκριση των τιμών, διανέμει τα τρόφιμα σε όλη την έκταση της χώρας, ξεκινώντας πάντοτε από την υψηλότερη τιμή, δηλαδή από εκεί όπου η ζήτηση είναι μεγαλύτερη. Είναι αδύνατο να φανταστεί κανείς μια οργάνωση πληρέστερα προσαρμοσμένη στο συμφέρον όσων έχουν ανάγκη· και η ομορφιά αυτής της οργάνωσης, την οποία οι σοσιαλιστές δεν αντιλαμβάνονται, προκύπτει ακριβώς από το ότι είναι ελεύθερη. Είναι αλήθεια ότι ο καταναλωτής υποχρεούται να αποζημιώνει το εμπόριο για τα έξοδα μεταφοράς, τους ναύλους, την αποθήκευση, τις προμήθειες κ.λπ.· μπορεί, όμως, να επινοηθεί οποιοδήποτε σύστημα στο οποίο αυτός που τρώει το σιτάρι να μην υποχρεούται

να καλύπτει τα έξοδα, όποια κι αν είναι, που απαιτούνται για να φθάσει ως αυτόν; Πρέπει επίσης να καταβληθεί αμοιβή για την υπηρεσία που προσφέρθηκε· ως προς το ύψος της, όμως, ο ανταγωνισμός την περιορίζει στο μικρότερο δυνατό ποσό· και ως

προς το δίκαιο αυτής της αμοιβής, θα ήταν πολύ παράξενο οι τεχνίτες του Παρισιού να μην εργάζονται για τους τεχνίτες της Μασσαλίας, όταν οι έμποροι της Μασσαλίας εργάζονται για τους τεχνίτες του Παρισιού. Αν, σύμφωνα με τη σοσιαλιστική επινόηση, το κράτος έπαιρνε τη θέση του εμπορίου, τι θα συνέβαινε; Θα ήθελα να μου υποδείξουν πού θα βρισκόταν η εξοικονόμηση για το κοινό. Στην τιμή αγοράς; Φανταστείτε τους αντιπροσώπους 40.000 κοινοτήτων να φθάνουν στην Οδησσό μια δεδομένη ημέρα, και μάλιστα την ημέρα της ανάγκης· φανταστείτε την επίδραση στις τιμές. Θα υπήρχε εξοικονόμηση στα έξοδα; Θα απαιτούνταν λιγότερα πλοία, λιγότεροι ναυτικοί, λιγότερες μεταφορές, λιγότερα πλοιάρια; Ή θα απαλλασσόσασταν από την πληρωμή όλων αυτών; Θα βρισκόταν στα κέρδη των εμπόρων; Θα πήγαιναν οι υπάλληλοί σας στην Οδησσό δωρεάν; Θα ταξίδευαν και θα εργάζονταν με βάση την αρχή της αδελφοσύνης; Δεν πρέπει να ζήσουν; Δεν πρέπει να αμειφθούν για τον χρόνο τους; Και πιστεύετε ότι αυτά τα έξοδα δεν θα υπερέβαιναν χίλιες φορές το δύο ή τρία τοις εκατό που κερδίζει ο έμπορος και με το οποίο είναι έτοιμος να συναλλαχθεί; Σκεφθείτε έπειτα τη δυσκολία της είσπραξης τόσων φόρων και της διανομής τόσων τροφίμων. Σκεφθείτε την αδικία, τις καταχρήσεις που είναι αναπόσπαστες από ένα τέτοιο εγχείρημα. Σκεφθείτε την ευθύνη που θα βάραινε την κυβέρνηση. Οι σοσιαλιστές που επινόησαν αυτές τις ανοησίες και που, στις ημέρες της δυστυχίας, τις εισήγαγαν στον νου των μαζών, απονέμουν κυριολεκτικά στον εαυτό τους τον τίτλο των προχωρημένων ανθρώπων· και δεν είναι χωρίς κάποιον κίνδυνο το ότι η συνήθεια, αυτός ο τύραννος της γλώσσας, καθιερώνει τον όρο και την κρίση που αυτός εμπεριέχει. Προχωρημένοι! Αυτό προϋποθέτει ότι αυτοί οι κύριοι βλέπουν μακρύτερα από τους κοινούς ανθρώπους· ότι το μοναδικό τους σφάλμα είναι πως βρίσκονται υπερβολικά μπροστά από την εποχή τους· και ότι, αν δεν έχει έρθει ακόμη ο καιρός να καταργηθούν ορισμένες ελεύθερες υπηρεσίες, αυτά τα υποτιθέμενα παράσιτα, η ευθύνη πρέπει να αποδοθεί στο κοινό, που υστερεί

έναντι του σοσιαλισμού. Δηλώνω με όλη μου την ψυχή και τη συνείδηση ότι αληθεύει το αντίθετο· και δεν ξέρω σε ποια βάρβαρη εποχή θα έπρεπε να επιστρέψουμε για να βρούμε το επίπεδο των σοσιαλιστικών γνώσεων πάνω σε αυτό το ζήτημα. Οι σύγχρονοι αυτοί δογματικοί αντιπαραθέτουν αδιάκοπα τη συνένωση στην πραγματική κοινωνία. Παραβλέπουν ότι η κοινωνία, υπό ένα καθεστώς ελευθερίας, αποτελεί αληθινή συνένωση, πολύ ανώτερη από οποιαδήποτε γεννά η γόνιμη φαντασία τους. Ας το διευκρινίσω με ένα παράδειγμα. Για να μπορέσει ένας άνθρωπος, όταν σηκωθεί το πρωί, να φορέσει ένα πανωφόρι, πρέπει να έχει περιφραχθεί, εκχερσωθεί, αποστραγγιστεί, καλλιεργηθεί και σπαρεί με ένα συγκεκριμένο είδος φυτού μια έκταση γης· πρέπει να έχουν τραφεί κοπάδια και να έχουν δώσει το μαλλί τους· αυτό το μαλλί πρέπει να έχει νηματοποιηθεί, υφανθεί, βαφτεί και μετατραπεί σε ύφασμα· αυτό το ύφασμα πρέπει να έχει κοπεί, ραφτεί και μετατραπεί σε ένδυμα. Και αυτή η σειρά εργασιών προϋποθέτει πολλές άλλες· προϋποθέτει τη χρήση εργαλείων οργώματος κ.λπ., μαντριών, στεγάστρων, άνθρακα, μηχανών, αμαξών κ.λπ. Αν η κοινωνία δεν αποτελούσε μια απολύτως πραγματική συνένωση, όποιος ήθελε ένα πανωφόρι θα ήταν αναγκασμένος να εργάζεται μόνος· δηλαδή, να εκτελεί ο ίδιος τα αναρίθμητα μέρη αυτής της ακολουθίας, από το πρώτο χτύπημα της αξίνας έως την τελευταία βελονιά που ολοκληρώνει το έργο. Χάρη, όμως, στην κοινωνικότητα, που αποτελεί το διακριτικό γνώρισμα του είδους μας, οι εργασίες αυτές κατανέμονται ανάμεσα σε πλήθος εργαζομένων· και υποδιαιρούνται ακόμη περισσότερο, προς το κοινό όφελος, σε τέτοιον βαθμό ώστε, όσο αυξάνεται η κατανάλωση, μία και μόνη εργασία να

μπορεί να συντηρεί ένα νέο επάγγελμα. Έπειτα έρχεται η κατανομή των κερδών, η οποία πραγματοποιείται ανάλογα με την αξία της συμβολής που έχει προσφέρει ο καθένας στο συνολικό έργο. Αν αυτό δεν είναι συνένωση, θα ήθελα να μάθω τι είναι.

Παρατηρήστε ότι, καθώς κανένας από αυτούς τους εργαζομένους δεν δημιούργησε ούτε το μικρότερο σωματίδιο ύλης από το τίποτε, περιορίζονται στο να προσφέρουν αμοιβαίες υπηρεσίες και να βοηθούν ο ένας τον άλλον στην επίτευξη ενός κοινού σκοπού, και ότι όλοι μπορούν να θεωρηθούν, σε σχέση με τους άλλους, μεσάζοντες. Αν, για παράδειγμα, στην πορεία της εργασίας η μεταφορά αποκτήσει αρκετή σημασία ώστε να απασχολεί έναν άνθρωπο, η νηματοποίηση έναν άλλον και η ύφανση έναν τρίτο, γιατί να θεωρείται ο πρώτος περισσότερο παράσιτο από τους άλλους δύο; Η μεταφορά πρέπει να γίνει, έτσι δεν είναι; Αυτός που την εκτελεί δεν αφιερώνει σε αυτήν τον χρόνο και τον κόπο του; Και κάνοντάς το, δεν εξοικονομεί τον χρόνο και τον κόπο των συναδέλφων του; Εκείνοι κάνουν κάτι περισσότερο ή διαφορετικό γι' αυτόν; Δεν εξαρτώνται εξίσου, ως προς την αμοιβή τους, δηλαδή ως προς την κατανομή του προϊόντος, από τον νόμο της μείωσης των τιμών; Δεν γίνεται με πλήρη ελευθερία, προς το κοινό όφελος, αυτός ο διαχωρισμός των εργασιών και δεν συνάπτονται έτσι αυτές οι συμφωνίες; Τι χρειαζόμαστε, λοιπόν, έναν σοσιαλιστή, ο οποίος, με το πρόσχημα ότι θα μας οργανώσει, έρχεται δεσποτικά να διαλύσει τις εκούσιες συμφωνίες μας, να ανακόψει τον καταμερισμό της εργασίας, να αντικαταστήσει τις συνδυασμένες προσπάθειες με μεμονωμένες και να οπισθοδρομήσει τον πολιτισμό; Είναι άραγε η συνένωση, όπως την περιγράφω εδώ, λιγότερο συνένωση επειδή ο καθένας εισέρχεται και εξέρχεται ελεύθερα, επιλέγει τη θέση του μέσα της, κρίνει και διαπραγματεύεται για τον εαυτό του με δική του ευθύνη και φέρνει μαζί του ως κινητήρια δύναμη και εγγύηση το προσωπικό συμφέρον; Για να αξίζει αυτό το όνομα, είναι αναγκαίο να έρθει κάποιος υποτιθέμενος μεταρρυθμιστής και να μας επιβάλει το σχέδιο και τη θέλησή του, συγκεντρώνοντας, κατά κάποιον τρόπο, ολόκληρη την ανθρωπότητα στο πρόσωπό του; Όσο περισσότερο εξετάζουμε αυτές τις προχωρημένες σχολές, τόσο περισσότερο πειθόμαστε ότι στη ρίζα τους υπάρχει ένα μόνο πράγμα: η άγνοια που

ανακηρύσσει τον εαυτό της αλάθητο και αξιώνει τον δεσποτισμό στο όνομα αυτού του αλάθητου. Ελπίζω ο αναγνώστης να συγχωρήσει αυτή την παρέκβαση. Ίσως να μην είναι εντελώς άχρηστη, σε μια εποχή κατά την οποία οι ρητορείες που πηγάζουν από τα βιβλία των οπαδών του St. Simon, των φαλανστηριανών και των Ικαρίων επιστρατεύουν τον Τύπο και το δημόσιο βήμα και απειλούν σοβαρά την ελευθερία της εργασίας και των εμπορικών συναλλαγών.

VII

Περιορισμοί

Ο κύριος Prohibant —δεν του έδωσα εγώ αυτό το όνομα, αλλά ο κύριος Charles Dupin— αφιέρωνε τον χρόνο και το κεφάλαιό του στη μετατροπή του μεταλλεύματος που βρισκόταν στη γη του σε σίδηρο. Καθώς η φύση είχε σταθεί πιο γενναιόδωρη προς τους Βέλγους, εκείνοι προμήθευαν τους Γάλλους με σίδηρο φθηνότερα από τον κύριο Prohibant· αυτό σημαίνει ότι όλοι οι Γάλλοι, ή η Γαλλία, μπορούσαν να αποκτήσουν μια δεδομένη ποσότητα σιδήρου με λιγότερη εργασία, αγοράζοντάς την από τους έντιμους Φλαμανδούς. Καθοδηγούμενοι, λοιπόν, από το συμφέρον τους, δεν παρέλειπαν να το κάνουν· και κάθε μέρα έβλεπε κανείς πλήθος καρφοποιών, σιδηρουργών, αμαξοποιών, μηχανουργών, πεταλωτών και εργατών να πηγαίνουν οι ίδιοι ή να στέλνουν μεσάζοντες για να προμηθευτούν σίδηρο στο Βέλγιο. Αυτό δυσαρεστούσε υπερβολικά τον κύριο Prohibant. Αρχικά σκέφτηκε να θέσει τέλος σε αυτή την κατάχρηση με τις δικές του δυνάμεις· ήταν το λιγότερο που μπορούσε να κάνει, αφού μόνο αυτός ζημιωνόταν. «Θα πάρω την καραμπίνα μου», είπε· «θα βάλω τέσσερα πιστόλια στη ζώνη μου· θα γεμίσω τη φυσιγγιοθήκη μου· θα ζωστώ το σπαθί μου και θα πάω έτσι εξοπλισμένος στα σύνορα. Εκεί, τον πρώτο σιδηρουργό, καρφοποιό, πεταλωτή, μηχανουργό ή κλειδαρά που θα παρουσιαστεί για να φροντίσει τη δική του δουλειά και όχι τη δική μου, θα τον σκοτώσω, για να μάθει πώς πρέπει να ζει». Τη στιγμή που

ετοιμαζόταν να ξεκινήσει, ο κύριος Prohibant έκανε μερικές σκέψεις που καταλάγιασαν κάπως τον πολεμικό του ζήλο. Είπε μέσα του: «Πρώτα απ' όλα, δεν είναι εντελώς αδύνατο οι αγοραστές σιδήρου, οι συμπατριώτες και εχθροί μου, να το πάρουν άσχημα και, αντί να με αφήσουν να τους σκοτώσω, να σκοτώσουν εκείνοι εμένα· έπειτα, ακόμη κι αν επιστράτευα όλους τους υπηρέτες μου, δεν θα μπορούσαμε να φυλάξουμε τα περάσματα. Με λίγα λόγια, αυτή η μέθοδος θα μου κόστιζε πολύ ακριβά, πολύ περισσότερο από όσο θα άξιζε το αποτέλεσμά της». Ο κύριος Prohibant ήταν έτοιμος να αποδεχθεί τη θλιβερή του μοίρα, να είναι δηλαδή μόνο τόσο ελεύθερος όσο και ο υπόλοιπος κόσμος, όταν μια αχτίδα φωτός διέσχισε τον νου του. Θυμήθηκε ότι στο Παρίσι υπάρχει ένα μεγάλο εργοστάσιο νόμων. «Τι είναι ένας νόμος;» είπε μέσα του. «Είναι ένα μέτρο με το οποίο, από τη στιγμή που θεσπίζεται, είτε καλό είτε κακό, όλοι είναι υποχρεωμένοι να συμμορφώνονται. Για την εκτέλεσή του οργανώνεται μια δημόσια δύναμη· και για να συγκροτηθεί αυτή η δημόσια δύναμη, αντλούνται άνδρες και χρήματα από ολόκληρο το έθνος. Αν, λοιπόν, μπορούσα να κάνω το μεγάλο παρισινό εργοστάσιο να ψηφίσει έναν μικρό νόμο: "Ο βελγικός σίδηρος απαγορεύεται", θα πετύχαινα τα εξής αποτελέσματα: η κυβέρνηση θα αντικαθιστούσε τους λίγους υπηρέτες που σκόπευα να στείλω στα σύνορα με 20.000 γιους αυτών των ανυπάκουων σιδηρουργών, πεταλωτών, τεχνιτών, μηχανουργών, κλειδαράδων, καρφοποιών και εργατών. Έπειτα, για να διατηρεί αυτούς τους 20.000 τελωνοφύλακες υγιείς και ευδιάθετους, θα μοίραζε ανάμεσά τους 25.000.000 φράγκα, αφαιρώντας τα από αυτούς τους σιδηρουργούς, καρφοποιούς, τεχνίτες και εργάτες. Θα φύλαγαν τα σύνορα πολύ καλύτερα· δεν θα μου κόστιζαν τίποτε· δεν θα ήμουν εκτεθειμένος στη βιαιότητα των μεσιτών· θα πουλούσα τον σίδηρο στην τιμή που θα όριζα εγώ και θα είχα τη γλυκιά ικανοποίηση να βλέπω τον μεγάλο λαό μας να εξαπατάται με εξευτελιστικό τρόπο. Έτσι θα μάθαινε να αυτοανακηρύσσεται αδιάκοπα προάγγελος και προαγωγός της προόδου στην Ευρώπη. Ω! Θα ήταν ένα θαυμάσιο αστείο και αξίζει να το δοκιμάσω».

Έτσι, ο κύριος Prohibant πήγε στο εργοστάσιο νόμων. Κάποια άλλη φορά, ίσως, διηγηθώ την ιστορία των παρασκηνιακών του ενεργειών· τώρα θα αναφέρω μόνο τις φανερές ενέργειές του. Έθεσε υπόψη των κυρίων νομοθετών το ακόλουθο σκεπτικό: «Ο βελγικός σίδηρος πωλείται στη Γαλλία προς δέκα φράγκα, πράγμα που με υποχρεώνει να πουλώ τον δικό μου στην ίδια τιμή. Θα ήθελα να πουλώ προς δεκαπέντε, αλλά δεν μπορώ εξαιτίας αυτού του βελγικού σιδήρου, που μακάρι να βρισκόταν στον βυθό της Ερυθράς Θάλασσας. Σας παρακαλώ να θεσπίσετε έναν νόμο ώστε να μην εισάγεται πλέον βελγικός σίδηρος στη Γαλλία. Αμέσως αυξάνω την τιμή μου κατά πέντε φράγκα, και οι συνέπειες είναι οι εξής: »Για κάθε καντάρι σιδήρου που θα παραδίδω στο κοινό, θα εισπράττω δεκαπέντε φράγκα αντί για δέκα· θα πλουτίζω ταχύτερα, θα επεκτείνω τις συναλλαγές μου και θα απασχολώ περισσότερους εργάτες. Οι εργάτες μου κι εγώ θα ξοδεύουμε πολύ πιο άνετα, προς μεγάλο όφελος των εμπόρων μας σε απόσταση πολλών μιλίων ολόγυρα. Εκείνοι, έχοντας περισσότερη πελατεία, θα προσφέρουν περισσότερη απασχόληση στα επαγγέλματα, και η δραστηριότητα και από τις δύο πλευρές θα αυξηθεί στη χώρα. Αυτό το ευεργετικό νόμισμα που θα ρίξετε στο χρηματοκιβώτιό μου θα γεννήσει, σαν πέτρα που πέφτει σε λίμνη, άπειρους ομόκεντρους κύκλους». Γοητευμένοι από τον λόγο του και ενθουσιασμένοι που μάθαιναν πόσο εύκολο είναι να προάγεται με τη νομοθεσία η ευημερία ενός λαού, οι νομοθέτες ψήφισαν τον περιορισμό. «Μας μιλούν για εργασία και οικονομία», έλεγαν· «τι χρειάζονται αυτά τα επίπονα μέσα αύξησης του εθνικού πλούτου, όταν για τον σκοπό αυτό αρκεί ένα διάταγμα;» Και πράγματι, ο νόμος παρήγαγε όλες τις συνέπειες που είχε προαναγγείλει ο κύριος Prohibant· μόνο που παρήγαγε και άλλες, τις οποίες εκείνος δεν είχε προβλέψει. Για να είμαστε δίκαιοι μαζί του, ο συλλογισμός του δεν ήταν εσφαλμένος, αλλά απλώς ατελής. Επιδιώκοντας να αποκτήσει ένα προνόμιο, είχε λάβει υπόψη

τα αποτελέσματα που βλέπουμε, αφήνοντας στο παρασκήνιο εκείνα που δεν βλέπουμε. Είχε υποδείξει δύο πρόσωπα, ενώ στην υπόθεση εμπλέκονται τρία. Σε εμάς εναπόκειται να καλύψουμε αυτή την ακούσια ή προμελετημένη παράλειψη. Είναι αλήθεια ότι το πεντάφραγκο, που κατευθύνεται έτσι διά νόμου στο χρηματοκιβώτιο του κυρίου Prohibant, ωφελεί τον ίδιο και εκείνους των οποίων την εργασία θα ενίσχυε· και αν ο νόμος είχε κάνει το πεντάφραγκο να κατέβει από το φεγγάρι, αυτά τα καλά αποτελέσματα δεν θα αντισταθμίζονταν από αντίστοιχα κακά. Δυστυχώς, το μυστηριώδες νόμισμα δεν προέρχεται από το φεγγάρι, αλλά από την τσέπη ενός σιδηρουργού, ενός καρφοποιού, ενός αμαξοποιού, ενός πεταλωτή, ενός εργάτη ή ενός ναυπηγού· με μια λέξη, από τον James B., ο οποίος το δίνει τώρα χωρίς να λαμβάνει ούτε κόκκο περισσότερο σίδηρο από όσο λάμβανε όταν πλήρωνε δέκα φράγκα. Έτσι, αντιλαμβανόμαστε αμέσως ότι αυτό αλλάζει πολύ την κατάσταση· διότι είναι ολοφάνερο ότι το κέρδος του κυρίου Prohibant αντισταθμίζεται από τη ζημία του James B., και ότι όλα όσα μπορεί να κάνει ο κύριος Prohibant με το πεντάφραγκο για την ενίσχυση της εθνικής εργασίας θα μπορούσε να τα είχε κάνει ο ίδιος ο James B. Η πέτρα ρίχτηκε σε ένα μέρος της λίμνης μόνο επειδή ο νόμος εμπόδισε να ριχτεί σε κάποιο άλλο. Επομένως, αυτό που δεν φαίνεται εξουδετερώνει αυτό που φαίνεται, και στο σημείο αυτό απομένει, ως υπόλοιπο της πράξης, μια αδικία — και, θλιβερό να το λέει κανείς, μια αδικία που διαπράττεται από τον νόμο! Δεν είναι, όμως, μόνο αυτό. Είπα ότι υπάρχει πάντοτε ένα τρίτο πρόσωπο που μένει στο παρασκήνιο. Πρέπει τώρα να το φέρω στο προσκήνιο, για να μας αποκαλύψει μια δεύτερη ζημία πέντε φράγκων. Τότε θα έχουμε όλα τα αποτελέσματα της συναλλαγής. Ο James B. κατέχει δεκαπέντε φράγκα, καρπό της εργασίας του. Είναι τώρα ελεύθερος.

Τι κάνει με τα δεκαπέντε φράγκα του; Αγοράζει κάποιο είδος μόδας για δέκα φράγκα και με αυτό πληρώνει —ή πληρώνει ο μεσάζων για λογαριασμό του— το καντάρι του βελγικού σιδήρου. Του απομένουν έπειτα πέντε φράγκα. Δεν

τα πετά στο ποτάμι, αλλά —και αυτό είναι που δεν φαίνεται— τα δίνει σε κάποιον επαγγελματία σε αντάλλαγμα για κάποια απόλαυση· σε έναν βιβλιοπώλη, για παράδειγμα, για τον «Λόγο περί της παγκόσμιας ιστορίας» του Bossuet. Έτσι, όσον αφορά την εθνική εργασία, αυτή ενισχύεται κατά δεκαπέντε φράγκα· συγκεκριμένα, δέκα φράγκα για το παρισινό είδος και πέντε φράγκα για το βιβλιοπωλικό επάγγελμα. Όσο για τον James B., αποκτά με τα δεκαπέντε φράγκα του δύο ικανοποιήσεις, δηλαδή: 1. Ένα καντάρι σιδήρου. 2. Ένα βιβλίο. Το διάταγμα τίθεται σε ισχύ. Πώς επηρεάζει την κατάσταση του James B.; Πώς επηρεάζει την εθνική εργασία; Ο James B. καταβάλλει και το τελευταίο λεπτό από τα πέντε φράγκα του στον κύριο Prohibant και, επομένως, στερείται την απόλαυση ενός βιβλίου ή κάποιου άλλου πράγματος ίσης αξίας. Χάνει πέντε φράγκα. Αυτό πρέπει να γίνει παραδεκτό· δεν είναι δυνατόν να μην αναγνωριστεί ότι, όταν ο περιορισμός αυξάνει την τιμή των πραγμάτων, ο καταναλωτής χάνει τη διαφορά. Τότε, όμως, λέγεται, κερδίζει η εθνική εργασία. Όχι, δεν κερδίζει· διότι, μετά τον νόμο, δεν ενισχύεται περισσότερο από ό,τι πριν, δηλαδή κατά δεκαπέντε φράγκα. Η μόνη διαφορά είναι ότι, μετά τον νόμο, τα δεκαπέντε φράγκα του James B. πηγαίνουν στον κλάδο του μετάλλου, ενώ, πριν τεθεί σε ισχύ, μοιράζονταν ανάμεσα στον πιλοποιό και στον βιβλιοπώλη. Η βία που ασκεί ο κύριος Prohibant στα σύνορα ή εκείνη που προκαλεί να ασκηθεί μέσω του νόμου μπορεί να κριθεί πολύ διαφορετικά από ηθική άποψη. Ορισμένοι θεωρούν ότι η λεηλασία είναι απολύτως δικαιολογημένη, αρκεί να έχει τη νομιμοποίηση του νόμου. Εγώ, όμως, δεν μπορώ να φανταστώ τίποτε πιο επι-

βαρυντικό. Όπως κι αν έχει, τα οικονομικά αποτελέσματα είναι ίδια και στις δύο περιπτώσεις. Εξετάστε το ζήτημα όπως θέλετε· αν, όμως, είστε αμερόληπτοι, θα δείτε ότι κανένα καλό δεν μπορεί να προκύψει από τη νόμιμη ή την παράνομη λεηλασία. Δεν αρνούμαστε ότι αποφέρει στον κύριο Prohibant, στον κλάδο του ή, αν θέλετε, στην εθνική παραγωγή κέρδος πέντε φράγκων. Υποστηρίζουμε, όμως, ότι προκαλεί δύο ζημίες: μία στον James B., που πληρώνει δεκαπέντε φράγκα ενώ διαφορετικά θα πλήρωνε δέκα, και μία στην εθνική παραγωγή, η οποία δεν εισπράττει τη διαφορά. Επιλέξτε οποιαδήποτε από αυτές τις δύο ζημίες και συμψηφίστε την με το κέρδος που παραδεχόμαστε. Η άλλη θα εξακολουθεί να αποτελεί καθαρή ζημία. Ιδού το δίδαγμα: το να αφαιρεί κανείς διά της βίας δεν σημαίνει να παράγει, αλλά να καταστρέφει. Πράγματι, αν η αφαίρεση διά της βίας ήταν παραγωγή, η χώρα μας θα ήταν λίγο πλουσιότερη από όσο είναι.

VIII

Οι μηχανές

«Κατάρα στις μηχανές! Κάθε χρόνο, η αυξανόμενη δύναμή τους καταδικάζει εκατομμύρια εργάτες στην εξαθλίωση, στερώντας τους την εργασία και, επομένως, τον μισθό και το ψωμί. Κατάρα στις μηχανές!» Αυτή είναι η κραυγή που υψώνεται από την κοινή προκατάληψη και αντηχεί στις εφημερίδες. Αλλά το να καταριέται κανείς τις μηχανές σημαίνει να καταριέται το ανθρώπινο πνεύμα! Αδυνατώ να καταλάβω πώς μπορεί οποιοσδήποτε άνθρωπος να αισθάνεται κάποια ικανοποίηση με μια τέτοια δοξασία. Διότι, αν είναι αληθής, ποια είναι η αναπόφευκτη συνέπειά της; Ότι καμία δραστηριότητα, ευημερία, πλούτος ή ευτυχία δεν είναι δυνατή για κανέναν λαό, παρά μόνο για όσους είναι ανόητοι και αδρανείς και στους οποίους ο Θεός δεν χάρισε

το ολέθριο δώρο να ξέρουν να σκέπτονται, να παρατηρούν, να συνδυάζουν, να εφευρίσκουν και να επιτυγχάνουν τα μεγαλύτερα αποτελέσματα με τα μικρότερα μέσα. Αντιθέτως, τα κουρέλια, οι άθλιες καλύβες, η φτώχεια και η ασιτία είναι η αναπόφευκτη μοίρα κάθε έθνους που αναζητεί και βρίσκει στον σίδηρο, στη φωτιά, στον άνεμο, στον ηλεκτρισμό, στον μαγνητισμό, στους νόμους της χημείας και της μηχανικής, με μια λέξη στις δυνάμεις της φύσης, ένα βοήθημα για τις φυσικές του δυνάμεις. Θα μπορούσαμε εξίσου να πούμε μαζί με τον Rousseau: «Κάθε άνθρωπος που σκέπτεται είναι ένα διεφθαρμένο ζώο». Δεν είναι μόνο αυτό. Αν αυτή η δοξασία είναι αληθής, αφού όλοι οι άνθρωποι σκέπτονται και εφευρίσκουν, αφού όλοι, από τον πρώτο έως τον τελευταίο και σε κάθε στιγμή της ύπαρξής τους, αναζητούν τη συνδρομή των δυνάμεων της φύσης και προσπαθούν να επιτύχουν περισσότερα με λιγότερα, μειώνοντας είτε τη χειρωνακτική τους εργασία είτε τις δαπάνες τους, ώστε να αποκτήσουν τη μεγαλύτερη δυνατή ικανοποίηση με τη μικρότερη δυνατή εργασία, πρέπει αναγκαστικά να συνάγεται ότι ολόκληρη η ανθρωπότητα οδεύει προς την παρακμή της εξαιτίας ακριβώς εκείνης της πνευματικής επιδίωξης της προόδου που βασανίζει κάθε μέλος της. Συνεπώς, η στατιστική θα έπρεπε να μας πληροφορεί ότι οι κάτοικοι του Λάνκασαϊρ, εγκαταλείποντας αυτή τη χώρα των μηχανών, αναζητούν εργασία στην Ιρλανδία, όπου οι μηχανές είναι άγνωστες· και η ιστορία, ότι η βαρβαρότητα σκοτεινιάζει τις εποχές του πολιτισμού και ότι ο πολιτισμός λάμπει σε καιρούς άγνοιας και βαρβαρότητας. Υπάρχει προφανώς σε αυτό το πλήθος αντιφάσεων κάτι που μας εξεγείρει και μας κάνει να υποψιαζόμαστε ότι το πρόβλημα εμπεριέχει ένα στοιχείο της λύσης του που δεν έχει αναδειχθεί επαρκώς. Αυτό είναι όλο το μυστικό: πίσω από αυτό που φαίνεται βρίσκεται κάτι που δεν βλέπουμε. Θα προσπαθήσω να το φέρω στο φως. Η απόδειξη που θα δώσω

δεν θα είναι παρά επανάληψη της προηγούμενης, διότι τα προβλήματα είναι ένα και το αυτό. Οι άνθρωποι έχουν φυσική τάση να επιτυγχάνουν την πιο συμφέρουσα συναλλαγή που μπορούν, όταν δεν εμποδίζονται από κάποια αντίθετη δύναμη· δηλαδή, θέλουν να αποκομίζουν όσο το δυνατόν περισσότερα από την εργασία τους, είτε το πλεονέκτημα προέρχεται από έναν ξένο παραγωγό είτε από έναν επιδέξιο μηχανικό παραγωγό. Η θεωρητική ένσταση που προβάλλεται εναντίον αυτής της τάσης είναι ίδια και στις δύο περιπτώσεις. Και στις δύο της καταλογίζεται η φαινομενική αδράνεια στην οποία καταδικάζει την εργασία. Όμως, ακριβώς η εργασία που καθίσταται διαθέσιμη, όχι αδρανής, είναι εκείνη που καθορίζει αυτή την τάση. Γι’ αυτό και στις δύο περιπτώσεις αντιτάσσεται

επίσης το ίδιο πρακτικό εμπόδιο: η βία. Ο νομοθέτης απαγορεύει τον ξένο ανταγωνισμό και απαγορεύει τον ανταγωνισμό των μηχανών. Διότι ποιο άλλο μέσο μπορεί να υπάρχει για να ανακοπεί μια τάση φυσική σε όλους τους ανθρώπους, εκτός από τη στέρηση της ελευθερίας τους; Σε πολλές χώρες, είναι αλήθεια, ο νομοθέτης πλήττει μόνο μία από αυτές τις μορφές ανταγωνισμού και περιορίζεται να γκρινιάζει για την άλλη. Αυτό αποδεικνύει ένα μόνο πράγμα: ότι ο νομοθέτης είναι ασυνεπής. Δεν πρέπει να μας εκπλήσσει αυτό. Σε λανθασμένο δρόμο, η ασυνέπεια είναι αναπόφευκτη· διαφορετικά, η ανθρωπότητα θα θυσιαζόταν. Μια ψευδής αρχή ούτε εφαρμόστηκε ποτέ ούτε πρόκειται ποτέ να εφαρμοστεί μέχρι τέλους. Ας περάσουμε τώρα στην απόδειξή μας, που δεν θα είναι μακροσκελής. Ο James B. διέθετε δύο φράγκα, τα οποία έδινε ως αμοιβή σε δύο εργάτες· του έρχεται, όμως, η ιδέα ότι θα μπορούσε να κατασκευαστεί μια διάταξη σχοινιών και βαρών που θα μείωνε την εργασία στο μισό. Έτσι, αποκομίζει το ίδιο όφελος, εξοικονομεί ένα φράγκο και απολύει έναν εργάτη. Απολύει έναν εργάτη: αυτό είναι που φαίνεται.

Και, βλέποντας μόνο αυτό, λένε: «Δείτε πώς η αθλιότητα συνοδεύει τον πολιτισμό· έτσι η ελευθερία αποβαίνει ολέθρια για την ισότητα. Το ανθρώπινο πνεύμα κατέκτησε κάτι, και αμέσως ένας εργάτης ρίχνεται στην άβυσσο της εξαθλίωσης. Ο James B. μπορεί ενδεχομένως να απασχολεί και τους δύο εργάτες, αλλά τότε θα τους δίνει μόνο τον μισό μισθό, διότι θα ανταγωνίζονται μεταξύ τους και θα προσφέρουν την εργασία τους στη χαμηλότερη τιμή. Έτσι οι πλούσιοι γίνονται πάντοτε πλουσιότεροι και οι φτωχοί φτωχότεροι. Η κοινωνία χρειάζεται αναμόρφωση». Θαυμάσιο συμπέρασμα, αντάξιο του προοιμίου. Ευτυχώς, τόσο το προοίμιο όσο και το συμπέρασμα είναι ψευδή, διότι πίσω από το μισό φαινόμενο που βλέπουμε βρίσκεται το άλλο μισό, που δεν βλέπουμε. Δεν βλέπουμε το φράγκο που εξοικονόμησε ο James B., ούτε τις αναγκαίες συνέπειες αυτής της εξοικονόμησης. Αφού, χάρη στην εφεύρεσή του, ο James B. δαπανά μόνο ένα φράγκο για χειρωνακτική εργασία προς επίτευξη ενός συγκεκριμένου οφέλους, του απομένει ακόμη ένα φράγκο. Αν, λοιπόν, υπάρχει στον κόσμο ένας εργάτης με αδρανή χέρια, υπάρχει επίσης στον κόσμο ένας κεφαλαιούχος με ένα αδρανές φράγκο. Αυτά τα δύο στοιχεία συναντώνται και συνδυάζονται· και είναι φανερό σαν το φως της ημέρας ότι η σχέση ανάμεσα στην προσφορά και στη ζήτηση εργασίας, καθώς και ανάμεσα στην προσφορά και στη ζήτηση μισθών, δεν έχει μεταβληθεί καθόλου. Η εφεύρεση και ο εργάτης που αμείβεται με το πρώτο φράγκο εκτελούν τώρα το έργο που προηγουμένως εκτελούσαν δύο εργάτες. Ο δεύτερος εργάτης, που αμείβεται με το δεύτερο φράγκο, πραγματοποιεί ένα νέο είδος εργασίας. Ποια είναι, λοιπόν, η μεταβολή που επήλθε; Αποκτήθηκε ένα πρόσθετο εθνικό όφελος· με άλλα λόγια, η εφεύρεση είναι μια κατάκτηση χωρίς κόστος — ένα κέρδος χωρίς κόστος για την ανθρωπότητα. Από τη μορφή που έδωσα στην απόδειξή μου θα μπορούσε να συναχθεί το ακόλουθο συμπέρασμα: «Ο κεφαλαιούχος αποκομίζει ολόκληρο το όφελος από

τις μηχανές. Η εργατική τάξη, αν και υποφέρει μόνο προσωρινά, δεν ωφελείται ποτέ από αυτές, αφού, σύμφωνα με τα ίδια σας τα λεγόμενα, μετατοπίζουν ένα μέρος της εθνικής εργασίας, χωρίς βεβαίως να το μειώνουν, αλλά και χωρίς να το αυξάνουν». Δεν φιλοδοξώ, σε αυτή τη σύντομη πραγματεία, να απαντήσω σε κάθε ένσταση· ο μοναδικός σκοπός που έχω είναι να αντικρούσω μια κοινή, ευρύτατα διαδεδομένη και επικίνδυνη προκατάληψη. Θέλω να αποδείξω ότι μια νέα μηχανή απελευθερώνει ορισμένο αριθμό εργατικών χεριών μόνο απελευθερώνοντας αναγκαστικά και την αμοιβή που τα μισθοδοτεί. Αυτά τα χέρια και αυτή η αμοιβή θα συνδυάζονταν για να παραγάγουν ό,τι ήταν αδύνατο να παραχθεί πριν από την εφεύρεση· από αυτό συνάγεται ότι το τελικό αποτέλεσμα είναι αύξηση των ωφελημάτων με ίση εργασία. Ποιος ωφελείται από αυτά τα πρόσθετα ωφελήματα; Πρώτος, πράγματι, ο κεφαλαιούχος, ο εφευρέτης· ο πρώτος που κατορθώνει

να χρησιμοποιήσει τη μηχανή· και αυτή είναι η ανταμοιβή της ευφυΐας και της τόλμης του. Στην περίπτωση αυτή, όπως μόλις είδαμε, επιτυγχάνει μια εξοικονόμηση στο κόστος παραγωγής, η οποία, με οποιονδήποτε τρόπο κι αν δαπανηθεί — και πάντοτε δαπανάται—, απασχολεί ακριβώς τόσα χέρια όσα οδήγησε η μηχανή στην απόλυση. Σύντομα, όμως, ο ανταγωνισμός τον υποχρεώνει να μειώσει τις τιμές του ανάλογα με την ίδια την εξοικονόμηση· και τότε δεν είναι πια ο εφευρέτης εκείνος που αποκομίζει το όφελος της εφεύρεσης, αλλά ο αγοραστής του παραγόμενου προϊόντος, ο καταναλωτής, το κοινό, στο οποίο περιλαμβάνεται και ο εργάτης· με μια λέξη, η ανθρωπότητα. Και αυτό που δεν φαίνεται είναι ότι η εξοικονόμηση που εξασφαλίζεται έτσι σε όλους τους καταναλωτές δημιουργεί ένα κεφάλαιο από το οποίο μπορούν να καταβάλλονται μισθοί και το οποίο αντικαθιστά εκείνο που εξάντλησε η μηχανή.

Έτσι, για να επιστρέψουμε στο προηγούμενο παράδειγμα, ο James B. αποκομίζει ένα όφελος δαπανώντας δύο φράγκα σε μισθούς. Χάρη στην εφεύρεσή του, η χειρωνακτική εργασία τού κοστίζει μόνο ένα φράγκο. Όσο πουλά το παραγόμενο πράγμα στην ίδια τιμή, απασχολεί έναν εργάτη λιγότερο στην παραγωγή αυτού του συγκεκριμένου πράγματος, και αυτό είναι που φαίνεται· απασχολείται, όμως, ένας πρόσθετος εργάτης χάρη στο φράγκο που εξοικονόμησε ο James B. Αυτό είναι που δεν φαίνεται. Όταν, με τη φυσική εξέλιξη των πραγμάτων, ο James B. αναγκάζεται να μειώσει την τιμή του παραγόμενου πράγματος κατά ένα φράγκο, τότε δεν πραγματοποιεί πλέον εξοικονόμηση· τότε δεν έχει πια ένα φράγκο να διαθέσει ώστε να εξασφαλίσει στην εθνική εργασία μια νέα παραγωγή. Τότε, όμως, τη θέση του παίρνει ένας άλλος ωφελούμενος, και αυτός είναι η ανθρωπότητα. Όποιος αγοράζει το πράγμα που παρήγαγε πληρώνει ένα φράγκο λιγότερο και προσθέτει αναγκαστικά αυτή την εξοικονόμηση στο κεφάλαιο των μισθών· και αυτό, επίσης, είναι που δεν φαίνεται. Έχει δοθεί και μια άλλη λύση στο πρόβλημα των μηχανών, βασισμένη στα πραγματικά δεδομένα. Έχει ειπωθεί ότι οι μηχανές μειώνουν το κόστος παραγωγής και κατεβάζουν την τιμή του παραγόμενου πράγματος. Η μείωση της τιμής προκαλεί αύξηση της κατανάλωσης, η οποία καθιστά αναγκαία την αύξηση της παραγωγής· και, τελικά, την απασχόληση, μετά την εφεύρεση, τόσων ή περισσότερων εργατών από όσους απαιτούνταν πριν από αυτήν. Ως αποδείξεις αναφέρονται η τυπογραφία, η υφαντουργία κ.λπ. Αυτή η απόδειξη δεν είναι επιστημονική. Θα μας οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι, αν η κατανάλωση του συγκεκριμένου προϊόντος για το οποίο μιλούμε παραμείνει στάσιμη ή σχεδόν στάσιμη, οι μηχανές πρέπει να βλάψουν την εργασία. Δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο.

Ας υποθέσουμε ότι σε μια ορισμένη χώρα όλοι φορούσαν καπέλα. Αν, χάρη στις μηχανές, η τιμή μπορούσε να μειωθεί στο μισό, δεν θα ακολουθούσε αναγκαστικά ότι η κατανάλωση θα διπλασιαζόταν. Θα λέγατε ότι, σε αυτή την περίπτωση, ένα μέρος της εθνικής εργασίας είχε παραλύσει; Σύμφωνα με τη συνηθισμένη απόδειξη, ναι· σύμφωνα, όμως, με τη δική μου, όχι· διότι, ακόμη κι αν δεν αγοραζόταν ούτε ένα καπέλο περισσότερο στη χώρα, το συνολικό κεφάλαιο των μισθών δεν θα ήταν λιγότερο εξασφαλισμένο. Ό,τι δεν θα κατευθυνόταν στην κατασκευή καπέλων θα βρισκόταν στην εξοικονόμηση που πραγματοποίησαν όλοι οι καταναλωτές και από εκεί θα χρησίμευε για να αμείψει όλη την εργασία που η μηχανή κατέστησε περιττή και για να δώσει νέα ανάπτυξη σε όλα τα επαγγέλματα. Και έτσι ακριβώς εξελίσσονται τα πράγματα. Γνώρισα εποχή που οι εφημερίδες κόστιζαν ογδόντα φράγκα· τώρα πληρώνουμε σαράντα οκτώ· ιδού μια εξοικονόμηση τριάντα δύο φράγκων για τους συνδρομητές. Δεν είναι βέβαιο, ή τουλάχιστον αναγκαίο, ότι τα τριάντα δύο φράγκα θα κατευθυνθούν στον δημοσιογραφικό κλάδο· είναι, όμως, βέβαιο, και αναγκαίο επίσης, ότι, αν δεν πάρουν αυτή την κατεύθυνση, θα πάρουν κάποια άλλη. Ο ένας τα χρησιμοποιεί για να γίνει συνδρομητής σε περισσότερες εφημερίδες· ο άλλος για να τρέφεται

καλύτερα· άλλος για καλύτερα ρούχα· άλλος για καλύτερα έπιπλα. Έτσι συνδέονται μεταξύ τους τα επαγγέλματα. Αποτελούν ένα απέραντο σύνολο, του οποίου τα διαφορετικά μέρη επικοινωνούν μέσω κρυφών διαύλων· ό,τι εξοικονομεί το ένα ωφελεί όλα τα άλλα. Είναι πολύ σημαντικό να κατανοήσουμε ότι οι εξοικονομήσεις δεν πραγματοποιούνται ποτέ εις βάρος της εργασίας και των μισθών.

IX

Πίστη

Σε όλες τις εποχές, αλλά ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, έγιναν προσπάθειες να διευρυνθεί ο πλούτος μέσω της διεύρυνσης της πίστης.

Πιστεύω ότι δεν είναι υπερβολή να πω πως, από την επανάσταση του Φεβρουαρίου και μετά, τα παρισινά τυπογραφεία έχουν εκδώσει περισσότερα από 10.000 φυλλάδια που εκθειάζουν αυτή τη λύση του κοινωνικού προβλήματος. Το μοναδικό θεμέλιο αυτής της λύσης, αλίμονο, είναι μια οπτική πλάνη — αν, βέβαια, μια οπτική πλάνη μπορεί να ονομαστεί θεμέλιο. Αρχικά συγχέουν το μεταλλικό χρήμα με τα προϊόντα, έπειτα το χαρτονόμισμα με το μεταλλικό χρήμα· και από αυτές τις δύο συγχύσεις ισχυρίζονται ότι μπορεί να προκύψει μια πραγματικότητα. Είναι απολύτως αναγκαίο, σε αυτό το ζήτημα, να ξεχάσουμε το χρήμα, τα νομίσματα, τα γραμμάτια και τα άλλα μέσα με τα οποία τα προϊόντα περνούν από χέρι σε χέρι. Το αντικείμενό μας είναι τα ίδια τα προϊόντα, που αποτελούν το πραγματικό αντικείμενο του δανείου· διότι, όταν ένας γεωργός δανείζεται πενήντα φράγκα για να αγοράσει ένα άροτρο, στην πραγματικότητα δεν του δανείζουν τα πενήντα φράγκα, αλλά το άροτρο· και όταν ένας έμπορος δανείζεται 20.000 φράγκα για να αγοράσει ένα σπίτι, δεν οφείλει τα 20.000 φράγκα, αλλά το σπίτι. Το χρήμα εμφανίζεται μόνο για να διευκολύνει τις διευθετήσεις μεταξύ των μερών. Ο Peter μπορεί να μην είναι διατεθειμένος να δανείσει το άροτρό του, ενώ ο James μπορεί να είναι πρόθυμος να δανείσει τα χρήματά του. Τι κάνει ο William σε αυτή την περίπτωση; Δανείζεται χρήματα από τον James και με αυτά αγοράζει το άροτρο του Peter. Στην πραγματικότητα, όμως, κανείς δεν δανείζεται χρήματα για χάρη του ίδιου του χρήματος· το χρήμα είναι μόνο το μέσο για να αποκτήσει προϊόντα. Είναι, λοιπόν, αδύνατο σε οποιαδήποτε χώρα να μεταβιβαστούν από έναν άνθρωπο σε άλλον περισσότερα προϊόντα από όσα διαθέτει αυτή η χώρα. Όποια κι αν είναι η ποσότητα του μεταλλικού και του χάρτινου χρήματος που κυκλοφορεί, το σύνολο των δανειοληπτών δεν μπορεί να λάβει περισσότερα άροτρα, σπίτια, εργαλεία και αποθέματα πρώτων υλών από όσα μπορούν να προσφέρουν συνολικά οι δανειστές· διότι πρέπει να προσέχουμε να μην ξεχνούμε ότι κάθε

δανειολήπτης προϋποθέτει έναν δανειστή και ότι κάθε λήψη δανείου συνεπάγεται τη χορήγησή του. Αν αυτό γίνει δεκτό, ποιο είναι το όφελος των πιστωτικών ιδρυμάτων; Ότι διευκολύνουν τους δανειολήπτες και τους δανειστές να βρίσκονται και να συναλλάσσονται μεταξύ τους· δεν έχουν, όμως, τη δύναμη να προκαλέσουν στιγμιαία αύξηση των πραγμάτων που μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο δανεισμού. Κι όμως, θα έπρεπε να μπορούν να το κάνουν, αν επρόκειτο να επιτευχθεί ο σκοπός των μεταρρυθμιστών, αφού αυτοί δεν επιδιώκουν τίποτε λιγότερο από το να θέσουν άροτρα, σπίτια, εργαλεία και εφόδια στα χέρια όλων όσοι τα επιθυμούν. Και πώς σκοπεύουν να το επιτύχουν; Καθιστώντας το κράτος εγγυητή του δανείου. Ας προσπαθήσουμε να εμβαθύνουμε στο ζήτημα, διότι περιέχει κάτι που βλέπουμε και κάτι που δεν βλέπουμε. Πρέπει να προσπαθήσουμε να εξετάσουμε και τα δύο. Ας υποθέσουμε ότι υπάρχει μόνο ένα άροτρο στον κόσμο και ότι δύο γεωργοί ζητούν να το αποκτήσουν. Ο Peter κατέχει το μοναδικό άροτρο που είναι διαθέσιμο στη Γαλλία· ο John και ο James επιθυμούν να το δανειστούν. Ο John, με την εντιμότητα, την περιουσία και την καλή του φήμη, προσφέρει εγγυήσεις. Εμπνέει εμπιστοσύνη· έχει πίστη. Ο James εμπνέει λίγη ή

καθόλου εμπιστοσύνη. Φυσικά, ο Peter δανείζει το άροτρό του στον John. Τώρα, όμως, σύμφωνα με το σοσιαλιστικό σχέδιο, παρεμβαίνει το κράτος και λέει στον Peter: «Δάνεισε το άροτρό σου στον James· θα εγγυηθώ την επιστροφή του, και αυτή η εγγύηση θα είναι καλύτερη από εκείνη του John, διότι εκείνος δεν έχει κανέναν να εγγυηθεί γι' αυτόν παρά μόνο τον εαυτό του· ενώ εγώ, μολονότι είναι αλήθεια ότι δεν έχω τίποτε, διαθέτω την περιουσία των φορολογουμένων, και με τα δικά τους χρήματα θα σου πληρώσω, αν χρειαστεί, το κεφάλαιο και τον

τόκο». Κατά συνέπεια, ο Peter δανείζει το άροτρό του στον James: αυτό είναι που φαίνεται. Και οι σοσιαλιστές τρίβουν τα χέρια τους και λένε: «Δείτε πόσο καλά πέτυχε το σχέδιό μας. Χάρη στην παρέμβαση του κράτους, ο φτωχός James έχει ένα άροτρο. Δεν θα είναι πια αναγκασμένος να σκάβει τη γη· βρίσκεται στον δρόμο προς την απόκτηση περιουσίας. Είναι καλό γι' αυτόν και όφελος για ολόκληρο το έθνος». Στην πραγματικότητα, δεν συμβαίνει τίποτε τέτοιο· δεν είναι όφελος για το έθνος, διότι υπάρχει κάτι πίσω από αυτό που δεν φαίνεται. Δεν βλέπουμε ότι το άροτρο βρίσκεται στα χέρια του James μόνο επειδή δεν βρίσκεται στα χέρια του John. Δεν βλέπουμε ότι, αν ο James οργώνει αντί να σκάβει, ο John θα αναγκαστεί να σκάβει αντί να οργώνει. Ότι, κατά συνέπεια, αυτό που θεωρήθηκε αύξηση του δανεισμού δεν είναι τίποτε άλλο παρά μετατόπιση του δανεισμού. Επιπλέον, δεν βλέπουμε ότι αυτή η μετατόπιση συνεπάγεται δύο βαθιές αδικίες. Αδικία απέναντι στον John, ο οποίος, αφού άξιζε και εξασφάλισε πίστη χάρη στην εντιμότητα και τη δραστηριότητά του, βλέπει να του την αφαιρούν. Αδικία απέναντι στους φορολογουμένους, που υποχρεώνονται να πληρώσουν ένα χρέος το οποίο δεν τους αφορά. Θα πει κανείς ότι η κυβέρνηση προσφέρει στον John τις ίδιες διευκολύνσεις όπως και στον James; Αλλά, αφού υπάρχει μόνο ένα διαθέσιμο άροτρο, δεν μπορούν να δανειστούν δύο. Το επιχείρημα εξακολουθεί να υποστηρίζει ότι, χάρη στην παρέμβαση του κράτους, θα ληφθούν περισσότερα δάνεια από όσα επιτρέπουν τα πράγματα που μπορούν να δανειστούν· διότι το άροτρο αντιπροσωπεύει εδώ το σύνολο των διαθέσιμων κεφαλαίων. Είναι αλήθεια ότι περιόρισα την πράξη στην απλούστερη έκφρασή της· αν, όμως, υποβάλετε στην ίδια δοκιμασία τα πιο περίπλοκα κρατικά πιστωτικά ιδρύ-

ματα, θα πειστείτε ότι μπορούν να έχουν μόνο ένα αποτέλεσμα: να μετατοπίζουν την πίστη, όχι να την αυξάνουν. Σε μια χώρα και σε δεδομένο χρόνο υπάρχει μόνο ένα ορισμένο ποσό διαθέσιμου κεφαλαίου, και όλο αυτό τοποθετείται. Εγγυώμενο για όσους δεν πληρώνουν, το κράτος μπορεί πράγματι να αυξήσει τον αριθμό των δανειοληπτών και έτσι να ανεβάσει το επιτόκιο —πάντοτε εις βάρος του φορολογουμένου—, αλλά δεν έχει τη δύναμη να αυξήσει τον αριθμό των δανειστών και το συνολικό ύψος των δανείων. Υπάρχει, ωστόσο, ένα συμπέρασμα που με τίποτε δεν θα ήθελα να θεωρηθεί ότι συνάγω. Λέω ότι ο νόμος δεν πρέπει να ευνοεί τεχνητά τη δυνατότητα δανεισμού· δεν λέω, όμως, ότι πρέπει να την περιορίζει τεχνητά. Αν στο σύστημα των υποθηκών μας ή σε οποιοδήποτε άλλο υπάρχουν εμπόδια στη διάδοση της χρήσης της πίστης, ας καταργηθούν· τίποτε δεν θα ήταν καλύτερο ή δικαιότερο. Αυτό, όμως, είναι το μόνο που συμβιβάζεται με την ελευθερία και το μόνο που θα ζητούσε όποιος αξίζει το όνομα του μεταρρυθμιστή.

X

Αλγερία

Να τέσσερις ρήτορες που διεκδικούν το βήμα. Αρχικά μιλούν και οι τέσσερις μαζί· έπειτα μιλούν ο ένας μετά τον άλλον. Τι είπαν; Ασφαλώς, πολύ ωραία πράγματα για τη δύναμη και το μεγαλείο της Γαλλίας· για την ανάγκη να σπείρουμε, αν θέλουμε να θερίσουμε· για το λαμπρό μέλλον της τεράστιας αποικίας μας· για το πλεονέκτημα της διοχέτευσης του πλεονάζοντος πληθυσμού μας σε μακρινά μέρη κ.λπ., κ.λπ. Μεγαλοπρεπή δείγματα ευγλωττίας, πάντοτε στολισμένα με αυτό το συμπέρασμα: «Ψηφίστε πενήντα εκατομμύρια, λίγο περισσότερα ή λίγο λιγότερα, για την κατασκευή λιμανιών και δρόμων στην Αλγερία· για την αποστολή μεταναστών εκεί· για την οικοδόμηση σπιτιών και την εκχέρσωση γαιών. Με αυτόν τον τρόπο θα ανακουφίσετε τον Γάλλο εργάτη, θα ενισχύσετε την αφρικανική ερ-

γασία και θα δώσετε ώθηση στο εμπόριο της Μασσαλίας. Θα είναι επωφελές από κάθε άποψη». Ναι, όλα αυτά είναι απολύτως αληθή, αν δεν λαμβάνετε υπόψη τα πενήντα εκατομμύρια παρά μόνο από τη στιγμή που το κράτος αρχίζει να τα ξοδεύει· αν βλέπετε μόνο πού πηγαίνουν και όχι από πού προέρχονται· αν κοιτάζετε μόνο το καλό που θα κάνουν βγαίνοντας από το σακούλι του φοροεισπράκτορα και όχι το κακό που προκλήθηκε και το καλό που εμποδίστηκε για να μπουν μέσα του. Ναι, από αυτή την περιορισμένη οπτική, όλα είναι κέρδος. Το σπίτι που χτίζεται στη Βαρβαρία είναι αυτό που φαίνεται· το λιμάνι που κατασκευάζεται στη Βαρβαρία είναι αυτό που φαίνεται· η εργασία που δημιουργείται στη Βαρβαρία είναι αυτό που φαίνεται· μερικά λιγότερα εργατικά χέρια στη Γαλλία είναι αυτό που φαίνεται· η μεγάλη διακίνηση εμπορευμάτων στη Μασσαλία είναι και αυτή που βλέπουμε. Πέρα, όμως, από όλα αυτά, υπάρχει κάτι που δεν βλέπουμε. Τα πενήντα εκατομμύρια που δαπανά το κράτος δεν μπορούν να δαπανηθούν από τους φορολογουμένους, όπως διαφορετικά θα συνέβαινε. Είναι αναγκαίο να αφαιρεθεί, από όλο το καλό που αποδίδεται στη δημόσια δαπάνη η οποία πραγματοποιήθηκε, όλο το κακό που προκάλεσε η παρεμπόδιση της ιδιωτικής δαπάνης· εκτός αν πούμε ότι ο James B. δεν θα έκανε τίποτε με το πεντάφραγκο που είχε κερδίσει και που του στέρησε ο φόρος· ένας παράλογος ισχυρισμός, διότι, αν μπήκε στον κόπο να το κερδίσει, ήταν επειδή προσδοκούσε την ικανοποίηση από τη χρήση του. Θα είχε επισκευάσει τον φράχτη του κήπου του, κάτι που τώρα δεν μπορεί να κάνει, και αυτό είναι που δεν φαίνεται. Θα είχε λιπάνει το χωράφι του, κάτι που τώρα δεν μπορεί να κάνει, και αυτό είναι που δεν φαίνεται. Θα είχε προσθέσει έναν ακόμη όροφο στο σπίτι του, κάτι που τώρα δεν μπορεί να κάνει, και αυτό είναι που δεν φαίνεται. Ίσως να είχε αυξήσει τα εργαλεία του, κάτι που τώρα δεν μπορεί να κάνει, και αυτό είναι που δεν φαίνεται. Θα τρεφόταν καλύτερα, θα ντυνόταν καλύτερα, θα είχε προσφέρει καλύτερη εκπαίδευση στα παιδιά του και θα

είχε αυξήσει την προίκα της κόρης του· αυτό είναι που δεν φαίνεται. Θα είχε γίνει μέλος της Εταιρείας Αλληλοβοήθειας, αλλά τώρα δεν μπορεί· αυτό είναι που δεν φαίνεται. Από τη μία πλευρά βρίσκονται οι απολαύσεις που στερήθηκε και τα μέσα δράσης που καταστράφηκαν στα χέρια του· από την άλλη, η εργασία του εργάτη αποστραγγίσεων, του ξυλουργού, του σιδηρουργού, του ράφτη και του δασκάλου του χωριού, την οποία θα είχε ενισχύσει και η οποία τώρα εμποδίζεται — όλα αυτά είναι όσα δεν βλέπουμε. Πολλά ελπίζονται από τη μελλοντική ευημερία της Αλγερίας· έστω.

Αλλά η αφαίμαξη στην οποία υποβάλλεται η Γαλλία δεν θα έπρεπε να μένει εντελώς αθέατη. Μου υποδεικνύουν το εμπόριο της Μασσαλίας· αν, όμως, αυτό πρόκειται να δημιουργηθεί μέσω της φορολογίας, θα δείχνω πάντοτε ότι με τον τρόπο αυτό καταστρέφεται ισόποσο εμπόριο σε άλλα μέρη της χώρας. Μου λένε: «Να ένας μετανάστης που μεταφέρθηκε στη Βαρβαρία· αυτό αποτελεί ανακούφιση για τον πληθυσμό που παραμένει στη χώρα». Απαντώ: «Πώς μπορεί να συμβαίνει αυτό, αν, μεταφέροντας αυτόν τον μετανάστη στο Αλγέρι, μεταφέρετε μαζί του και δύο ή τρεις φορές το κεφάλαιο που θα αρκούσε για να τον συντηρήσει στη Γαλλία;»[1]1 Ο μοναδικός σκοπός που έχω είναι να καταστήσω φανερό στον αναγνώστη ότι, σε κάθε δημόσια δαπάνη, πίσω από το εμφανές όφελος υπάρχει ένα κακό που δεν είναι εξίσου εύκολο να διακρίνει κανείς. Στον βαθμό που εξαρτάται από εμένα, θα ήθελα να του καλλιεργήσω τη συνήθεια να βλέπει και τα δύο και να λαμβάνει υπόψη και τα δύο. Όταν προτείνεται μια δημόσια δαπάνη, πρέπει να εξετάζεται καθαυτή, χωριστά από την υποτιθέμενη ενίσχυση της εργασίας που προκύπτει από αυτήν, διότι αυτή η ενίσχυση είναι πλάνη. Οτιδήποτε πραγματοποιείται με αυτόν τον τρόπο μέσω της δημόσιας δαπάνης θα πραγματοποιούνταν εξίσου μέσω της ιδιωτικής·

επομένως, το συμφέρον της εργασίας βρίσκεται πάντοτε εκτός συζήτησης. Δεν αποτελεί σκοπό αυτής της πραγματείας να κρίνει την εγγενή αξία της δημόσιας δαπάνης όπως εφαρμόζεται στην Αλγερία· δεν μπορώ, όμως, να παραλείψω μια γενική παρατήρηση. Το τεκμήριο είναι πάντοτε δυσμενές για τις συλλογικές δαπάνες μέσω φόρων. Γιατί; Για τον εξής λόγο: πρώτον, η δικαιοσύνη πάντοτε πλήττεται σε κάποιον βαθμό. Αφού ο James Β. εργάστηκε για να κερδίσει το πεντάφραγκό του με την ελπίδα να αντλήσει από αυτό κάποια ικανοποίηση, είναι λυπηρό να παρεμβαίνει το δημόσιο ταμείο και να του αφαιρεί αυτή την ικανοποίηση για να την παραχωρήσει σε κάποιον άλλον. Ασφαλώς, το δημόσιο ταμείο, ή όσοι το διαχειρίζονται, οφείλει να προβάλλει σοβαρούς λόγους γι' αυτό. Έχει αποδειχθεί ότι το κράτος προβάλλει έναν πολύ προκλητικό λόγο όταν λέει: «Με αυτό το πεντάφραγκο θα απασχολήσω εργάτες»· διότι ο James Β., μόλις το αντιληφθεί, ασφαλώς θα απαντήσει: «Πολύ ωραία, αλλά με αυτό το πεντάφραγκο θα μπορούσα να τους απασχολήσω κι εγώ ο ίδιος». Πέρα από αυτόν τον λόγο, εμφανίζονται απροκάλυπτα και άλλοι, οι οποίοι απλοποιούν πολύ τη συζήτηση ανάμεσα στο δημόσιο ταμείο και στον καημένο τον James. Αν το κράτος τού πει: «Παίρνω το πεντάφραγκό σου για να πληρώσω τον χωροφύλακα, που σε απαλλάσσει από τον κόπο να φροντίζεις ο ίδιος για την προσωπική σου ασφάλεια· για να λιθοστρώσω τον δρόμο από τον οποίο περνάς καθημερινά· για να πληρώσω τον δικαστή, που διασφαλίζει τον σεβασμό της περιουσίας και της ελευθερίας σου· για να συντηρήσω τον στρατιώτη που φυλά τα σύνορά μας» — ο James Β., αν δεν απατώμαι πολύ, θα πληρώσει για όλα αυτά χωρίς δισταγμό. Αν, όμως, το κράτος τού έλεγε: «Παίρνω αυτό το πεντάφραγκο για να σου δώσω ένα μικρό βραβείο, αν καλλιεργήσεις καλά το χωράφι σου· ή για να διδάξω στον γιο σου κάτι που δεν θέλεις να μάθει· ή για να προσθέσει ο υπουργός ακόμη ένα έδεσμα στα είκοσι του δείπνου του· το παίρνω για να χτίσω ένα μικρό σπίτι στην Αλγερία, οπότε πρέπει να παίρνω άλλο ένα πεντάφραγκο κάθε χρόνο

για να συντηρώ μέσα του έναν μετανάστη, και άλλα εκατό για να συντηρώ έναν στρατιώτη που θα φυλά αυτόν τον μετανάστη, και άλλο ένα πεντάφραγκο για να συντηρώ έναν στρατηγό που θα φυλά αυτόν τον στρατιώτη», κ.λπ., κ.λπ. — νομίζω πως ακούω τον καημένο τον James να αναφωνεί: «Αυτό το σύστημα νόμων μοιάζει πολύ με σύστημα απάτης!» Το κράτος προβλέπει την ένσταση· και τι κάνει; Ανακατεύει τα πάντα και προβάλλει ακριβώς εκείνον τον προκλητικό λόγο που δεν θα έπρεπε να έχει καμία σχέση με το ζήτημα. Μιλά για την επίδραση αυτού του πεντάφραγκου στην εργασία· δείχνει τον μάγειρα και τον προμηθευτή του υπουργού· δείχνει έναν μετανάστη, έναν

στρατιώτη και έναν στρατηγό να ζουν από το πεντάφραγκο· δείχνει, πράγματι, αυτό που φαίνεται, και, αν ο James B. δεν έχει μάθει να λαμβάνει υπόψη αυτό που δεν φαίνεται, ο James B. θα εξαπατηθεί. Γι' αυτό θέλω να κάνω ό,τι μπορώ για να το αποτυπώσω στον νου του, επαναλαμβάνοντάς το ξανά και ξανά. Καθώς οι δημόσιες δαπάνες μετατοπίζουν την εργασία χωρίς να την αυξάνουν, προκύπτει εναντίον τους ένα δεύτερο σοβαρό τεκμήριο. Η μετατόπιση της εργασίας σημαίνει μετατόπιση των εργαζομένων και διατάραξη των φυσικών νόμων που ρυθμίζουν την κατανομή του πληθυσμού στην επικράτεια. Αν επιτραπεί σε 50.000.000 φράγκα να παραμείνουν στην κατοχή των φορολογουμένων, καθώς οι φορολογούμενοι βρίσκονται παντού, τα χρήματα αυτά ενισχύουν την εργασία στις 40.000 κοινότητες της Γαλλίας. Λειτουργούν σαν φυσικός δεσμός, που κρατά τον καθένα στον γενέθλιο τόπο του· κατανέμονται ανάμεσα σε κάθε είδους εργαζομένους και επαγγέλματα. Αν το κράτος, αφαιρώντας αυτά τα 50.000.000 φράγκα από τους πολίτες, τα συγκεντρώσει και τα δαπανήσει σε κάποιο συγκεκριμένο σημείο, προσελκύει σε αυτό το σημείο μια ανάλογη ποσότητα μετατοπισμένης εργασίας, έναν αντίστοιχο αριθμό εργαζομένων από άλλα μέρη· έναν μετακινούμενο πληθυσμό, αποκομμένο από τον τόπο του και, τολμώ να πω, επικίνδυνο όταν εξαντληθούν τα κονδύλια. Ιδού, λοιπόν, η συνέπεια —και αυτή επιβεβαιώνει όλα όσα είπα: αυτή η πυρετώδης δραστηριότητα συμπιέζεται, θα έλεγε

κανείς, σε έναν στενό χώρο· προσελκύει την προσοχή όλων· είναι αυτό που φαίνεται. Ο κόσμος χειροκροτεί· θαυμάζει την ομορφιά και την ευκολία του σχεδίου και προσδοκά τη συνέχιση και την επέκτασή του. Αυτό που δεν βλέπει είναι ότι ίση ποσότητα εργασίας, η οποία πιθανότατα θα ήταν πιο πολύτιμη, έχει παραλύσει στην υπόλοιπη Γαλλία.

XI

Φειδώ και πολυτέλεια

Δεν είναι μόνο στη δημόσια δαπάνη που αυτό που φαίνεται επισκιάζει αυτό που δεν φαίνεται. Πέρα από όσα αφορούν την πολιτική οικονομία, αυτό το φαινόμενο οδηγεί σε εσφαλμένους συλλογισμούς. Κάνει τα έθνη να θεωρούν τα ηθικά και τα υλικά τους συμφέροντα αντιφατικά μεταξύ τους. Τι θα μπορούσε να είναι πιο αποθαρρυντικό ή πιο θλιβερό; Για παράδειγμα, δεν υπάρχει οικογενειάρχης που να μη θεωρεί καθήκον του να διδάξει στα παιδιά του την τάξη, τη μεθοδικότητα, τη συνήθεια της προσοχής, της οικονομίας και του μέτρου στη δαπάνη χρημάτων. Δεν υπάρχει θρησκεία που να μην κατακεραυνώνει τη χλιδή και την πολυτέλεια. Και καλώς συμβαίνει αυτό· από την άλλη πλευρά, όμως, πόσο συχνά ακούμε τις ακόλουθες παρατηρήσεις: «Ο αποθησαυρισμός αποξηραίνει τις φλέβες του λαού». «Η πολυτέλεια των μεγάλων είναι η άνεση των μικρών». «Οι άσωτοι καταστρέφονται, αλλά πλουτίζουν το κράτος». «Τα περιττά των πλουσίων εξασφαλίζουν το ψωμί των φτωχών». Εδώ υπάρχει ασφαλώς μια εντυπωσιακή αντίφαση ανάμεσα στην ηθική και στην κοινωνική ιδέα. Πόσα διαπρεπή πνεύματα, αφού τη διατυπώσουν, αναπαύονται ήσυχα! Αυτό είναι κάτι που ποτέ δεν μπόρεσα να καταλάβω· διότι μου φαίνεται ότι τίποτε δεν μπορεί να είναι πιο οδυνηρό από το να ανακαλύπτει κανείς δύο αντίθετες τάσεις μέσα στην ανθρωπότητα. Μα τότε φθάνει στην εξαθλίωση και

από τα δύο άκρα: η οικονομία την οδηγεί στην αθλιότητα· η ασωτία τη βυθίζει στην ηθική κατάπτωση. Ευτυχώς, αυτά τα κοινότοπα αποφθέγματα παρουσιάζουν την οικονομία και την πολυτέλεια υπό ψευδές φως, επειδή λαμβάνουν υπόψη τις άμεσες συνέπειες που βλέπουμε και όχι τις απώτερες, που δεν βλέπουμε. Ας δούμε αν μπορούμε να διορθώσουμε αυτή την ελλιπή θεώρηση του ζητήματος. Ο Mondor και ο αδελφός του Aristus, αφού μοίρασαν την πατρική κληρονομιά, έχουν ο καθένας εισόδημα 50.000 φράγκων. Ο Mondor ασκεί τη φιλανθρωπία της μόδας. Είναι αυτό που λέμε σκορποχέρης. Ανανεώνει τα έπιπλά του πολλές φορές τον χρόνο· αλλάζει τις άμαξές του κάθε μήνα. Ο κόσμος μιλά για τα ευφυή τεχνάσματα που επινοεί για να τα ξεφορτώνεται γρηγορότερα· με λίγα λόγια, ξεπερνά τους γλεντζέδες του Balzac και του Alexander Dumas. Έτσι, όλοι πλέκουν το εγκώμιό του. Λένε: «Για τον Mondor να μας μιλάτε! Ζήτω ο Mondor! Είναι ο ευεργέτης του εργάτη· ευλογία για τον λαό. Είναι αλήθεια ότι ξεφαντώνει μέσα στην ασωτία· πιτσιλά τους περαστικούς· η δική του αξιοπρέπεια και εκείνη της ανθρώπινης φύσης υποβιβάζονται κάπως· αλλά τι σημασία έχει; Κάνει καλό με την περιουσία του, αν όχι με τον εαυτό του. Κάνει το χρήμα να κυκλοφορεί· οι επαγγελματίες φεύγουν πάντοτε ικανοποιημένοι από κοντά του. Μήπως τα χρήματα δεν είναι στρογγυλά για να κυλούν;» Ο Aristus έχει υιοθετήσει έναν πολύ διαφορετικό τρόπο ζωής. Αν δεν είναι εγωιστής, είναι πάντως ατομικιστής, διότι ζυγίζει τις δαπάνες του, αναζητεί μόνο μετρημένες και λογικές απολαύσεις, σκέπτεται το μέλλον των παιδιών του και, πράγματι, κάνει οικονομία. Και τι λέει ο κόσμος γι' αυτόν; «Σε τι χρησιμεύει ένας πλούσιος σαν κι αυτόν; Είναι σπαγγοραμμένος. Υπάρχει ίσως κάτι επιβλητικό στην απλότητα της ζωής του· είναι επίσης ανθρώπινος, αγαθοεργός και γενναιόδωρος, αλλά υπολογίζει. Δεν ξοδεύει όλο το εισόδημά του· το σπίτι του ούτε λάμπει ούτε σφύζει από κίνη-

ση. Τι καλό κάνει στους ταπετσέρηδες, στους αμαξοποιούς, στους εμπόρους αλόγων και στους ζαχαροπλάστες;» Αυτές οι κρίσεις, ολέθριες για την ηθική, βασίζονται σε ένα πράγμα που χτυπά στο μάτι: τη δαπάνη του ασώτου· και παραβλέπουν ένα άλλο, που μένει αθέατο: την ίση, ακόμη και μεγαλύτερη, δαπάνη του οικονόμου. Τα πράγματα, όμως, έχουν διευθετηθεί τόσο θαυμαστά από τον θείο δημιουργό της κοινωνικής τάξης, ώστε και σε αυτό, όπως και σε όλα τα άλλα, η πολιτική οικονομία και η ηθική, αντί να συγκρούονται, συμφωνούν· και η σύνεση του Aristus δεν είναι μόνο πιο αξιοπρεπής, αλλά και πιο επωφελής από την αφροσύνη του Mondor. Και όταν λέω επωφελής, δεν εννοώ μόνο επωφελής για τον Aristus, ούτε καν μόνο για την κοινωνία γενικά, αλλά πιο επωφελής για τους ίδιους τους εργάτες — για τα επαγγέλματα του παρόντος. Για να το αποδείξουμε, αρκεί να στρέψουμε το βλέμμα του νου σε εκείνες τις κρυφές συνέπειες των ανθρώπινων πράξεων που το μάτι του σώματος δεν βλέπει. Ναι, η ασωτία του Mondor έχει αποτελέσματα ορατά από κάθε άποψη. Όλοι μπορούν να δουν τα λαντό του, τους φαέθοντές του, τις μπερλίνες του, τις λεπταίσθητες ζωγραφιές στις οροφές του, τα πλούσια χαλιά του, τη λαμπρότητα του σπιτιού του. Όλοι γνωρίζουν ότι τα άλογά του τρέχουν στον ιππόδρομο. Τα δείπνα που παραθέτει στο Hôtel de Paris προσελκύουν την προσοχή των πληθών στις λεωφόρους· και λένε: «Να ένας γενναιόδωρος άνθρωπος· αντί να αποταμιεύει από το εισόδημά του, πολύ πιθανόν να καταναλώνει και το κεφάλαιό του». Αυτό είναι που φαίνεται. Δεν είναι τόσο εύκολο να δούμε, από την άποψη του συμφέροντος των εργαζομένων, τι γίνεται το εισόδημα του Aristus. Αν, όμως, παρακολουθούσαμε προσεκτικά την πορεία του, θα βλέπαμε ότι ολόκληρο, μέχρι την τελευταία δεκάρα, προσφέρει εργασία στους εργάτες εξίσου βέβαια με την περιουσία του Mondor. Υπάρχει μόνο αυτή η διαφορά: η άφρονη σπατάλη του Mondor είναι καταδικασμένη να μειώνεται διαρκώς και να τελειώσει αναπόφευκτα· ενώ η συνετή δαπάνη

του Aristus θα αυξάνεται από χρόνο σε χρόνο. Και αν συμβαίνει αυτό, τότε ασφαλώς το δημόσιο συμφέρον θα βρίσκεται σε συμφωνία με την ηθική. Ο Aristus δαπανά για τον εαυτό του και το νοικοκυριό του 20.000 φράγκα τον χρόνο. Αν αυτό δεν αρκεί για να είναι ικανοποιημένος, δεν αξίζει να ονομάζεται συνετός άνθρωπος. Συγκινείται από τα δεινά που καταπιέζουν τις φτωχότερες τάξεις· πιστεύει ότι η συνείδησή του τον υποχρεώνει να προσφέρει κάποια ανακούφιση και, επομένως, αφιερώνει 10.000 φράγκα σε αγαθοεργίες. Ανάμεσα στους εμπόρους, στους βιομηχάνους και στους γεωργούς έχει φίλους που αντιμετωπίζουν προσωρινές δυσκολίες· ενημερώνεται για την κατάστασή τους, ώστε να τους βοηθήσει με σύνεση και αποτελεσματικότητα, και σε αυτό το έργο διαθέτει άλλα 10.000 φράγκα. Τέλος, δεν ξεχνά ότι έχει κόρες να προικίσει και γιους για το μέλλον των οποίων οφείλει να μεριμνήσει, και γι’ αυτό θεωρεί καθήκον του να αποταμιεύει και να τοποθετεί με τόκο 10.000 φράγκα κάθε χρόνο. Ο κατάλογος των δαπανών του έχει ως εξής: Κατηγορία Φράγκα 1. Προσωπικές δαπάνες 20.000 2. Αγαθοεργίες 10.000 3. Φιλικές εξυπηρετήσεις 10.000 4. Αποταμίευση 10.000 Ας εξετάσουμε καθεμία από αυτές τις κατηγορίες και θα δούμε ότι ούτε μία δεκάρα δεν διαφεύγει από την εθνική εργασία. Πρώτον, προσωπικές δαπάνες. Αυτές, όσον αφορά τους εργαζομένους και τους επαγγελματίες, έχουν ακριβώς το ίδιο αποτέλεσμα με ένα ίσο ποσό που δαπανά ο Mondor. Αυτό είναι αυτονόητο· επομένως, δεν θα πούμε περισσότερα. Δεύτερον, αγαθοεργίες. Τα 10.000 φράγκα που αφιερώνονται σε αυτόν τον σκοπό ωφελούν εξίσου το εμπόριο· φθάνουν στον κρεοπώλη, στον αρτοποιό, στον ράφτη και στον ξυλουργό. Η μόνη διαφορά είναι ότι το ψωμί, το κρέας και

τα ενδύματα δεν χρησιμοποιούνται από τον Aristus, αλλά από εκείνους που έβαλε στη θέση του. Αυτή η απλή υποκατάσταση ενός καταναλωτή από έναν άλλον δεν επηρεάζει καθόλου το εμπόριο γενικά. Είναι ακριβώς το ίδιο είτε ο Aristus ξοδέψει ένα πεντάφραγκο είτε ζητήσει από κάποιον

δυστυχισμένο να το ξοδέψει αντί γι' αυτόν. Τρίτον, φιλικές εξυπηρετήσεις. Ο φίλος στον οποίο ο Aristus δανείζει ή χαρίζει 10.000 φράγκα δεν τα λαμβάνει για να τα θάψει· αυτό θα αντέβαινε στην υπόθεση. Τα χρησιμοποιεί για να πληρώσει εμπορεύματα ή να εξοφλήσει χρέη. Στην πρώτη περίπτωση, το εμπόριο ενισχύεται. Θα τολμήσει κανείς να πει ότι κερδίζει περισσότερο από την αγορά ενός καθαρόαιμου αλόγου αξίας 10.000 φράγκων από τον Mondor παρά από την αγορά υφασμάτων αξίας 10.000 φράγκων από τον Aristus ή τον φίλο του; Αν, πάλι, το ποσό αυτό χρησιμεύει για την εξόφληση ενός χρέους, εμφανίζεται ένα τρίτο πρόσωπο, ο πιστωτής, ο οποίος ασφαλώς θα το χρησιμοποιήσει για κάτι σχετικό με την επιχείρησή του, το νοικοκυριό του ή το αγρόκτημά του. Αποτελεί έναν ακόμη ενδιάμεσο ανάμεσα στον Aristus και στους εργάτες. Μόνο τα ονόματα αλλάζουν· η δαπάνη παραμένει, όπως και η ενίσχυση του εμπορίου. Τέταρτον, αποταμίευση. Απομένουν τώρα τα 10.000 φράγκα που αποταμιεύονται· και εδώ είναι που, όσον αφορά την ενίσχυση των τεχνών, του εμπορίου, της εργασίας και των εργατών, ο Mondor φαίνεται πολύ ανώτερος από τον Aristus, μολονότι, από ηθική άποψη, ο Aristus εμφανίζεται ως έναν βαθμό ανώτερος από τον Mondor. Δεν μπορώ ποτέ να αντικρίσω αυτές τις φαινομενικές αντιφάσεις ανάμεσα στους μεγάλους νόμους της φύσης χωρίς ένα αίσθημα σωματικής δυσφορίας που αγγίζει την οδύνη. Αν η ανθρωπότητα ήταν αναγκασμένη να επιλέξει ανάμεσα σε δύο δρόμους, από τους οποίους ο ένας βλάπτει το συμφέρον της και ο άλλος τη συνείδησή της, δεν θα είχαμε τίποτε να ελπίζουμε από το μέλλον. Ευτυχώς, δεν συμβαίνει αυτό· και, για να δούμε τον Aristus να ανακτά την οικονομική του υπε-

ροχή μαζί με την ηθική, αρκεί να κατανοήσουμε αυτό το παρήγορο απόφθεγμα, που δεν είναι λιγότερο αληθές επειδή φαίνεται παράδοξο: «Αποταμιεύω σημαίνει δαπανώ». Ποιος είναι ο σκοπός του Aristus όταν αποταμιεύει 10.000 φράγκα; Να τα θάψει στον κήπο του; Ασφαλώς όχι· σκοπεύει να αυξήσει το κεφάλαιο και το εισόδημά του· κατά συνέπεια, αυτά τα χρήματα, αντί να χρησιμοποιηθούν για την προσωπική του ικανοποίηση, χρησιμοποιούνται για την αγορά γης, ενός σπιτιού κ.λπ. ή τοποθετούνται στα χέρια ενός εμπόρου ή ενός τραπεζίτη. Παρακολουθήστε την πορεία αυτών των χρημάτων σε οποιαδήποτε από αυτές τις περιπτώσεις και θα πειστείτε ότι, με τη μεσολάβηση πωλητών ή δανειστών, ενισχύουν την εργασία εξίσου βέβαια όπως αν ο Aristus, ακολουθώντας το παράδειγμα του αδελφού του, τα είχε ανταλλάξει με έπιπλα, κοσμήματα και άλογα. Διότι, όταν ο Aristus αγοράζει γη ή τίτλους προσόδου για 10.000 φράγκα, παρακινείται από τη σκέψη ότι δεν θέλει να ξοδέψει αυτά τα χρήματα. Γι' αυτό τον κατηγορείτε. Την ίδια στιγμή, όμως, εκείνος που πουλά τη γη ή τον τίτλο προσόδου παρακινείται από τη σκέψη ότι θέλει να ξοδέψει τα 10.000 φράγκα με κάποιον τρόπο· επομένως, τα χρήματα δαπανώνται σε κάθε περίπτωση, είτε από τον Aristus είτε από άλλους στη θέση του. Όσον αφορά την εργατική τάξη και την ενίσχυση της εργασίας, υπάρχει μόνο μία διαφορά ανάμεσα στη συμπεριφορά του Aristus και σε εκείνη του Mondor. Ο Mondor ξοδεύει τα χρήματα ο ίδιος και γύρω του, και επομένως το αποτέλεσμα είναι ορατό. Ο Aristus τα ξοδεύει εν μέρει μέσω ενδιάμεσων προσώπων και σε απόσταση, και έτσι το αποτέλεσμα δεν είναι ορατό. Στην πραγματικότητα, όμως, όσοι ξέρουν να αποδίδουν τα αποτελέσματα στις πραγματικές τους αιτίες θα αντιληφθούν ότι αυτό που δεν φαίνεται είναι εξίσου βέβαιο με αυτό που φαίνεται. Αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι και στις δύο περιπτώσεις το χρήμα κυκλοφορεί και δεν μένει κλεισμένο στο σιδερένιο κιβώτιο του συνετού περισσότε-

ρο από όσο μένει σε εκείνο του σπάταλου. Είναι, επομένως, ψευδές να λέγεται ότι η οικονομία βλάπτει πραγματικά το εμπόριο· όπως περιγράφηκε παραπάνω, είναι εξίσου ωφέλιμη με την πολυτέλεια. Πόσο ανώτερή της γίνεται, όμως, αν, αντί να περιορίζουμε τη σκέψη μας στην παρούσα

στιγμή, την αφήσουμε να αγκαλιάσει μια μεγαλύτερη χρονική περίοδο! Περνούν δέκα χρόνια. Τι απέγιναν ο Mondor, η περιουσία του και η μεγάλη δημοτικότητά του; Ο Mondor καταστράφηκε. Αντί να δαπανά κάθε χρόνο 60.000 φράγκα μέσα στο κοινωνικό σώμα, ίσως τώρα να αποτελεί βάρος γι' αυτό. Σε κάθε περίπτωση, δεν είναι πια η χαρά των καταστηματαρχών· δεν είναι πια ο προστάτης των τεχνών και του εμπορίου· δεν είναι πια χρήσιμος στους εργάτες, ούτε είναι χρήσιμοι οι διάδοχοί του, τους οποίους οδήγησε στην ένδεια. Στο τέλος των ίδιων δέκα χρόνων, ο Aristus όχι μόνο εξακολουθεί να θέτει το εισόδημά του σε κυκλοφορία, αλλά προσθέτει στις δαπάνες του ένα ποσό που αυξάνεται από χρόνο σε χρόνο. Διευρύνει το εθνικό κεφάλαιο, δηλαδή το απόθεμα από το οποίο καταβάλλονται οι μισθοί· και, καθώς η ζήτηση εργατικών χεριών εξαρτάται από το μέγεθος αυτού του αποθέματος, συμβάλλει στην προοδευτική αύξηση της αμοιβής της εργατικής τάξης· και, αν πεθάνει, αφήνει παιδιά στα οποία έχει διδάξει να τον διαδεχθούν σε αυτό το έργο προόδου και πολιτισμού. Από ηθική άποψη, η υπεροχή της φειδούς έναντι της πολυτέλειας είναι αδιαμφισβήτητη. Είναι παρήγορο να σκέπτεται κανείς ότι το ίδιο ισχύει και στην πολιτική οικονομία, για όποιον, χωρίς να περιορίζει το βλέμμα του στα άμεσα αποτελέσματα των φαινομένων, ξέρει να επεκτείνει την έρευνά του έως τα τελικά τους αποτελέσματα.

XII

Όποιος έχει δικαίωμα στην εργασία έχει δικαίωμα στο κέρδος

«Αδελφοί, πρέπει να συνεισφέρετε από κοινού για να μου βρείτε εργασία με την αμοιβή που εσείς ορίζετε». Αυτό είναι το δικαίωμα στην εργασία· δηλαδή, ο στοιχειώδης σοσιαλισμός πρώτου βαθμού. «Αδελφοί, πρέπει να συνεισφέρετε από κοινού για να μου βρείτε εργασία με την αμοιβή που εγώ ορίζω». Αυτό είναι το δικαίωμα στο κέρδος· δηλαδή, ο εκλεπτυσμένος σοσιαλισμός ή σοσιαλισμός δεύτερου βαθμού. Και τα δύο ζουν χάρη σε εκείνα από τα αποτελέσματά τους που βλέπουμε. Θα πεθάνουν εξαιτίας εκείνων που δεν βλέπουμε. Αυτό που φαίνεται είναι η εργασία και το κέρδος που δημιουργούνται από την κοινωνική συνεισφορά. Αυτό που δεν φαίνεται είναι η εργασία και το κέρδος που θα δημιουργούσε η ίδια συνεισφορά, αν παρέμενε στη διάθεση των φορολογουμένων. Το 1848, το δικαίωμα στην εργασία φανέρωσε για μια στιγμή δύο όψεις. Αυτό ήταν αρκετό για να το καταστρέψει στη δημόσια εκτίμηση. Η μία όψη ονομαζόταν εθνικά εργαστήρια. Η άλλη, σαράντα πέντε λεπτά. Εκατομμύρια φράγκα έφευγαν καθημερινά από την οδό Rivoli προς τα εθνικά εργαστήρια. Αυτή ήταν η ωραία όψη του νομίσματος. Και ιδού η πίσω όψη. Αν βγαίνουν εκατομμύρια από ένα ταμείο, πρέπει πρώτα να έχουν μπει μέσα του. Γι' αυτό οι οργανωτές του δικαιώματος στη δημόσια εργασία απευθύνονται στους φορολογουμένους. Οι χωρικοί, λοιπόν, έλεγαν: «Πρέπει να πληρώσω σαράντα πέντε λεπτά· επομένως, πρέπει να στερηθώ ρούχα. Δεν μπορώ να λιπάνω το χωράφι μου· δεν μπορώ να επισκευάσω το σπίτι μου». Και οι εργάτες της υπαίθρου έλεγαν: «Καθώς ο συντοπίτης μας στερείται ορισμένα ρούχα, θα υπάρχει λιγότερη δουλειά για τον ράφτη· καθώς δεν βελτιώνει

το χωράφι του, θα υπάρχει λιγότερη δουλειά για τον εργάτη αποστραγγίσεων· καθώς δεν επισκευάζει το σπίτι του, θα υπάρχει λιγότερη δουλειά για τον ξυλουργό και τον κτίστη». Αποδείχθηκε τότε ότι από ένα σακί δεν μπορούν να βγουν δύο αλέσματα και ότι η εργασία που παρείχε η κυβέρνηση γινόταν εις βάρος της εργασίας που θα πλήρωνε ο φορολογούμενος. Αυτό ήταν ο θάνατος του δικαιώματος στην εργασία, που αποδείχθηκε εξίσου χίμαιρα και αδικία. Και όμως, το δικαίωμα στο κέρδος, που δεν είναι παρά μια υπερβολή του δικαιώματος στην εργασία, παραμένει ζωντανό και ακμαίο. Δεν θα έπρεπε ο οπαδός του προστατευτισμού να κοκκινίζει για τον ρόλο που θέλει να επιβάλει στην κοινωνία; Της λέει: «Πρέπει να μου δώσεις εργασία και, επιπλέον, επικερδή εργασία. Επέλεξα ανόητα ένα επάγγελμα στο οποίο χάνω δέκα τοις εκατό. Αν επιβάλεις φόρο είκοσι φράγκων στους συμπατριώτες μου και μου τον δώσεις, θα έχω κέρδος αντί για ζημία. Το κέρδος, λοιπόν, είναι δικαίωμά μου· μου το οφείλεις». Κάθε κοινωνία που θα άκουγε αυτόν τον σοφιστή, θα επιβαρυνόταν με φόρους για να τον ικανοποιήσει και δεν θα αντιλαμβανόταν ότι η ζημία στην οποία εκτίθεται οποιοδήποτε επάγγελμα δεν παύει να είναι ζημία όταν άλλοι εξαναγκάζονται να την καλύψουν — μια τέτοια κοινωνία, λέω, θα άξιζε το βάρος που της επιβάλλεται. Έτσι μαθαίνουμε, μέσα από τα πολυάριθμα θέματα που εξέτασα, ότι το να αγνοούμε την πολιτική οικονομία σημαίνει να αφήνουμε τον εαυτό μας να θαμπώνεται από το άμεσο αποτέλεσμα ενός φαινομένου· το να τη γνωρίζουμε σημαίνει να αγκαλιάζουμε με τη σκέψη και την

πρόβλεψη ολόκληρο το φάσμα των αποτελεσμάτων του. Θα μπορούσα να υποβάλω πλήθος άλλων ζητημάτων στην ίδια δοκιμασία· αποφεύγω, όμως, τη μονοτονία μιας διαρκώς όμοιας απόδειξης και ολοκληρώνω εφαρμόζοντας στην πολιτική οικονομία όσα λέει ο Σατομπριάν για την ιστορία:

«Υπάρχουν», λέει, «δύο συνέπειες στην ιστορία· μία άμεση, που αναγνωρίζεται αμέσως, και μία μακρινή, που αρχικά δεν γίνεται αντιληπτή. Αυτές οι συνέπειες συχνά αντιφάσκουν μεταξύ τους· οι πρώτες είναι αποτελέσματα της δικής μας περιορισμένης σοφίας, οι δεύτερες εκείνης της σοφίας που διαρκεί. Το γεγονός της Πρόνοιας εμφανίζεται μετά το ανθρώπινο γεγονός. Ο Θεός υψώνεται πίσω από τους ανθρώπους. Αρνηθείτε, αν θέλετε, την υπέρτατη βουλή· αποκηρύξτε τη δράση της· διαφωνήστε για τις λέξεις· ονομάστε δύναμη των περιστάσεων ή λογική αυτό που ο πολύς κόσμος ονομάζει Πρόνοια· κοιτάξτε, όμως, την τελική κατάληξη ενός συντελεσμένου γεγονότος και θα δείτε ότι παρήγαγε πάντοτε το αντίθετο από εκείνο που αναμενόταν, αν δεν είχε εξαρχής θεμελιωθεί στην ηθική και στη δικαιοσύνη». — Σατομπριάν, Μεταθανάτια απομνημονεύματα.

Σημειώσεις

1 Ο Υπουργός Πολέμου δήλωσε πρόσφατα ότι κάθε άτομο που μεταφέρθηκε στην Αλγερία κόστισε στο κράτος 8.000 φράγκα. Είναι, όμως, βέβαιο ότι αυτοί οι δυστυχισμένοι άνθρωποι θα μπορούσαν να είχαν ζήσει πολύ καλά στη Γαλλία με κεφάλαιο 4.000 φράγκων. Ρωτώ: πώς ανακουφίζεται ο γαλλικός πληθυσμός, όταν στερείται έναν άνθρωπο και τα μέσα συντήρησης δύο ανθρώπων; ↩